

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЧИСНІКОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 351.745.7(477)«1880/1917»

**СИСКНА ПОЛІЦІЯ В УКРАЇНІ
ЗА ЧАСІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1880–1917 рр.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України
ЯРМИШ ОЛЕКСАНДР НАЗАРОВИЧ,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ,
Харківський національний університет імені В. Каразіна,
професор кафедри теорії та історії держави і права

доктор юридичних наук, доцент
СКОМОРОВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ БОГДАНОВИЧ,
Університет економіки та права «КРОК»,
професор кафедри державно-правових дисциплін

доктор юридичних наук, професор
ЯЦИШИН МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться 28 лютого 2018 р. о «12» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

Автореферат розісланий « 27 » січня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.А. Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі державного розвитку Україна зазнає глибоких соціально-політичних перетворень. В умовах неоголошеної війни, яка ведеться проти нашої держави з боку Російської Федерації, криміногенна ситуація в країні надзвичайно загострилася. Це сталося внаслідок ускладнення соціально-економічних проблем, міграційних процесів, пов'язаних, насамперед, із прибуттям на нове місце проживання сотень тисяч переселенців зі східних областей, надходження з цієї території великої кількості зброї, вибухівки. Вказані чинники сприяли активізації діяльності злочинних угруповань загальнокримінальної спрямованості, що потягло за собою значне збільшення кількості злочинів терористичного характеру, вбивств, розбійних нападів, контрабанди.

З іншого боку, в Україні розгорнулися адміністративна та правова реформи, у тому числі й широкомасштабне реформування правоохоронних органів для забезпечення належного захисту особистості, суспільства та держави від злочинних посягань. Однією з провідних служб Національної поліції України, її авангардом у протидії організованій злочинності є підрозділи карного розшуку.

Керівництво Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції України постійно приділяють увагу підвищенню ефективності діяльності цієї служби, вимагаючи від її працівників належної правової культури, високого професіоналізму, підвищеної принциповості, відданості справі боротьби зі злочинністю, чесності та непідкупності. Саме від працівників карного розшуку, головним чином, залежить доля розкриття резонансних убивств, грабежів і крадіжок, розшук злочинців, стабільність криміногенної ситуації в країні.

В сучасних умовах, коли в підрозділах карного розшуку йде зміна поколінь, молодим оперативникам не вистачає професійних знань та досвіду. Як свідчить статистика, нинішні розшуковці мають, в середньому, 2–3 роки оперативного стажу, що, безумовно, є недостатнім для розкриття злочинів, передусім учинених в умовах неочевидності.

Одним із чинників підвищення ефективності діяльності працівників карного розшуку може стати вивчення досвіду їх попередників. Творче, наукове проникнення в минуле необхідне тому, що історія розглядає суспільний розвиток як процес, в якому тісно переплетено минуле, сьогодення й майбутнє. У зв'язку з цим інтерес до історичного минулого, зокрема, до діяльності сискної поліції Російської імперії, яка в історичному плані була попередником сучасного карного розшуку, постійно зростає. Дослідження системи та структури сискних відділень, їх нормативно-правового і кадрового забезпечення, розшукової (сискної) та слідчої діяльності, а також форм взаємодії з іншими правоохоронними органами має в сучасних умовах не тільки теоретичне, але і практичне значення в засвоєнні історичного досвіду вітчизняного карного розшуку. Саме в кінці XIX – на початку XX ст. були започатковані правові засади боротьби із професійною злочинністю, розроблені основні форми,

тактичні прийоми та методи цієї боротьби, налагоджена система оперативно-криміналістичних обліків, а також розпочався процес запровадження в практику сискної поліції науково-технічних засобів. Знання історичного досвіду, безперечних здобутків, суб'єктивних помилок, їх причин є одним із важливих елементів історичної свідомості, передумовою пошуку правильних рішень у процесі подолання нинішніх труднощів у сфері протидії злочинності.

Проблеми організації та діяльності сискної поліції царської Росії побічно розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних істориків, вчених-правників у галузі історії держави й права, криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, адміністративного (поліцейського) права, а також вчених судових медиків та публіцистів. Зокрема, це твори авторів:

1) *дорадянського періоду*: І.Ю. Андреевського, М.С. Бокаріуса, Б.П. Бразоля, А. Вейнгардта, Л.А. Відермана, І.П. Генсіора, Г.П. Гірченка, Г. Гросса, В.Ф. Дерюжинського, М.В. Зданевича, А.А. Квачевського, В.І. Лебедева, В.М. Лешкова, А.А. Міллера, В.П. Мордухай-Болтовського, В.М. Попова, М.В. Рейнгардта, Г.М. Рудого, Н. Селіванова, В.К. Случевського, І.М. Снігірьова, І.Т. Тарасова, С.М. Трегубова, І.Я. Фойницького та ін.;

2) *радянського періоду*: Б.П. Балуєва, О.І. Бастрикіна, Т.Н. Брестовської, Е.П. Величутіної, А.Ф. Возного, І.Ф. Крилова, Р.С. Мулукаєва, К.Г. Федорова, Д.І. Шинджикашвілі, О.Н. Ярмиша та ін.;

3) *сучасного періоду*:

а) російських істориків права та суміжних галузей: істориків: С.А. Лук'янова, Ю.А. Реєнта, А.Ю. Шаламова; істориків-правознавців: В.І. Власова, М.Ф. Гончарова, В.В. Грібова, С.М. Жарова, Ю.А. Жиліної, О.А. Лядова, Т.Л. Матієнко, Р.С. Мулукаєва, Д.С. Рижова, Є.П. Сичинського, Є.Г. Юдіна; криміналістів: В.М. Колдаєва, С.Ю. Косарева, А.І. Миронова; сискологів: В.І. Єлинського, М.П. Смирнова, О.В. Федорова, О.В. Шахматова, О.Е. Чечетіна, О.Ю. Шумілова; адміністративістів: Ю.Є. Аврутіна, К.С. Бельського, О.В. Горожанкіна, І.І. Мушкета, Ю.П. Солов'я та ін.;

б) українських вчених: О.К. Балінова, О.М. Бандурки, М.В. Барбашина, М.П. Водька, В.А. Греченка, О.М. Головка, А.В. Іщенко, В.Я. Мацюка, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, В.М. Петровського, В.С. Печнікова, О.М. Піджаренка, М.А. Погорецького, О.О. Самойленко, В.Б. Скоморовського, В.Д. Суценка, В.Ф. Усенка, А.С. Чайковського, І.Р. Шинкаренка, М.Г. Щербака, О.Н. Ярмиша, М.М. Яцишина та ін.

Не зменшуючи ролі й значущості праць згаданих науковців, слід констатувати, що в історико-правовій науці відсутнє комплексне дослідження проблеми, яка охоплює фундаментальне вивчення процесу становлення і розвитку сискної поліції в Україні, а також систематизації, постановки нових завдань, обґрунтування вже існуючих положень через призму реформаторських процесів у нашій державі.

Отже, актуальність зазначеної теми зумовлена сучасним характером проблем, пов'язаних з діяльністю карного розшуку України у протидії злочинності, передусім організованій і професійній, необхідністю вдосконалення

її механізмів. Усе наведене вище дозволяє стверджувати про необхідність опрацювання з позицій сучасної правової науки історичного досвіду правового регулювання організації та діяльності сисної поліції в Україні за часів Російської імперії наприкінці XIX ст. – початку XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275;

планів науково-дослідних робіт Київського національного університету внутрішніх справ (нині Національна академія внутрішніх справ) на 2006–2016 рр.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради КНУВС від 28 листопада 2006 р. (протокол № 16).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі вивчення архівних матеріалів, вітчизняної та зарубіжної історико-правової літератури, законодавчих актів та інших нормативних документів Російської імперії кінця XIX ст. – початку XX ст. сформулювати концептуальні засади створення, розвитку та функціонування сисної поліції в Україні в 1880–1917 рр.

Досягнення цієї мети потребує розв'язання таких наукових *задач*:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження за темою, охарактеризувати стан наукового дослідження та окреслити джерельну базу проблеми;
- обґрунтувати виділення основних етапів становлення та розвитку сисної поліції на землях України, її місце та роль в механізмі державної влади;
- виокремити особливості організації сисної поліції в українських губерніях, які входили до складу Російської імперії;
- з'ясувати основні положення та значення Закону Російської імперії «Про організацію сисної частини» від 6 липня 1908 р; який започаткував загальноімперську систему органів кримінального сиску;
- розкрити історико-правові аспекти формування криміналістичної наукової думки в Україні (середина XIX ст. – початок XX ст.);
- висвітлити організаційно-правові засади діяльності реєстраційних бюро, як головного структурного підрозділу сисної поліції;
- визначити роль завідувача Київського сисного відділення Г.М. Рудого – одного з новаторів розшукової справи та засновника поліцейської експертно-криміналістичної служби в Україні;
- розглянути питання правового регулювання, основних форм та методів розшукової (сисної) діяльності сисної поліції;
- з'ясувати правову регламентацію діяльності сисної поліції щодо провадження дізнання, взаємодії із судово-прокурорськими органами та кабінетами науково-судової експертизи;
- охарактеризувати взаємодію сисної поліції з іншими правоохоронними органами (загальною та політичною поліцією, жандармською залізничною

поліцією, військовою контррозвідкою, зарубіжними поліцейськими установами) в боротьбі з професійною злочинністю;

– узагальнити історико-правовий досвід правового регулювання організації та діяльності сисної поліції в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.);

– виявити прогалини в дослідженні проблеми та визначити коло питань, які потребують подальшого наукового осмислення і надати відповідні пропозиції.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що склалися на теренах України за часів Російської імперії в сфері організації та діяльності сисної поліції.

Предмет дослідження – сисна поліція в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.).

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з червня 1880 р. до лютого 1917 р., тобто з моменту заснування сисної частини при Київській міській поліції – першого на території України оперативно-розшукового кримінального підрозділу і до падіння Російського самодержавства.

Методи дослідження зумовлюються поставленою метою, специфікою об'єкта, предмета та наукових задач дослідження. Ключову методологічну роль у побудові дисертації відіграє комплексний науковий підхід, який дає можливість досліджувати генезис сисної поліції на території України за часів Російської імперії як одного з важливих елементів державного механізму, сукупності його зв'язків з іншими інституціями, єдності проявів, властивостей, ознак. Методологічну основу дослідження становить сучасна теорія наукового пізнання соціальних явищ, що охоплює комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Серед філософських концептуальних підходів перевага надавалася *діалектичному методу* наукового пізнання соціальних явищ, який є універсальним для проведення усіх наукових досліджень. Використання цього методу дало можливість розглянути організацію та діяльність кримінально-сисного апарату на території України за часів Російської імперії не ізольовано, а в їх розвитку протягом майже 40 років, взаємозв'язку та взаємодії з іншими державними інститутами та суспільними явищами, які на той час мали місце в Україні (розділи 2–4).

Із загальнонаукових методів використано історичний, історіографічний, функціональний, інституційний, термінологічний, герменевтики та інші.

За допомогою *історичного методу* вдалося проаналізувати з наукової точки зору процес виникнення і розвитку апарату сисної поліції на території нашої держави, фактори та умови, які сприяли його створенню, визначити правовий статус особового складу, організацію та функціонування структурних підрозділів і основні напрями їх діяльності (розділ 2).

Історичний метод тісно пов'язаний з принципами *об'єктивності та плюралізму*, які передбачають багатогранність у науковому дослідженні. Завдяки плюралістичному підходу, можна об'єктивно уявити обставини обговорення і прийняття Закону «Про організацію сисної частини» від 6 липня 1908 р., різні

думки політичних угруповань з приводу його прийняття, значення та недоліки (підрозділи 1.2, 2.2).

Історіографічний метод застосовувався для проведення аналізу джерельної бази та історичних джерел наукового дослідження генезису сискної поліції в Україні за часів Російської імперії (підрозділи 1.2, 1.3).

Застосування *функціонального методу* дозволило з'ясувати функціональну відповідність сискної поліції виконанню поставлених перед нею завдань, визначити форми взаємодії з загальною поліцією та іншими правоохоронними й судово-прокурорськими органами в боротьбі з професійною злочинністю. Функціональний аналіз також дав можливість з'ясувати функції й обов'язки чинів сискної поліції щодо попередження, викриття та розслідування кримінальних злочинів (підрозділи 3.2, 4.2, 4.3).

Інституційний метод дав змогу вивчити сискную поліцію як специфічний орган держави, один з важливих його механізмів, спеціально створений для боротьби із загальнокримінальною злочинністю (підрозділи 2.1, 2.2).

За допомогою *термінологічного методу* досліджено розвиток терміна «сиск» і «розшук», їх співвідношення одне до одного, як у нинішньому розумінні, так і в тому значенні, які вони мали в період, що досліджується. Зокрема, термін «сиск» в сучасному розумінні визначається, як «узагальнене найменування оперативно-розшукової, контррозвідувальної, приватно-детективної діяльності та сиску політичного», а «розшук», як складова частина сиску (підрозділи 1.1, 4.1).

Метод герменевтики допоміг виявити сенс правових норм, що регулювали організацію та діяльність сискної поліції, в тому числі й правозастосовних актів, що видавалися для їх роз'яснення та виконання, а також сприяв пізнанню текстів архівних документів і матеріалів, монографічних видань та інших наукових праць, аналізу й оцінки їх змісту (підрозділи 2.1, 3.2, 4.1).

Комплексний характер проблем, що знаходяться на стику історії держави і права, криміналістики, поліцейського права, кримінально-процесуального права та сискології визначили використання широкого спектра спеціально-наукових методів пізнання, таких як історико-правовий, компаративний, системно-структурний, статистичний, біографічний та ін.

Обраний в дослідженні *історико-правовий метод* дозволив виокремити в історії розвитку сискної поліції на території України чотири етапи: перший етап (IX ст. – березень 1873 р.), другий етап (березень 1873 р. – березень 1874 р.); третій етап (червень 1880 р. – липень 1908 р.), четвертий етап (липень 1908 р. – лютий 1917 р.) (розділ 2).

Компаративний метод застосовувався в таких його різновидах: *історико-порівняльний* при виявленні загальних закономірностей і особливостей розвитку розшукових органів у різні періоди розвитку держави; *порівняльно-правовий* разом із *формально-юридичним* для аналізу норм права, які регламентували організацію та діяльність сискної поліції (підрозділи 2.2, 2.3, 4.1–4.3).

Системно-структурний метод сприяв визначенню місця та ролі карно-розшукових органів у системі охорони порядку й державної безпеки, виявленню

особливостей їх структурної побудови на території українських земель, залежно від криміногенної ситуації та місцевих виробничо-господарських, соціально-культурних й демографічних умов (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2).

Статистичний метод дозволив виявити зв'язок між проведенням реформ 60–70-х рр. XIX ст. і зростанням кримінальної злочинності, а також створенням загальнодержавної системи сисної поліції (1908 р.) і неухильним зростанням кримінальної злочинності в Російській імперії, яку значною мірою спровокувала війна з Японією та революційні події 1905–1907 рр. (підрозділи 2.1, 2.2).

Суттєву роль в дослідженні відігравав *біографічний метод*, який сприяв висвітленню життєвого й творчого шляху видатних вчених-криміналістів та діячів кримінального сиску дореволюційної Росії: Г.М. Рудого, В.В. фон Ланге, В.І. Лебедева, М.О. Жабчинського, М.О. Оболенського, Е.Ф. Белліна, А.А. Левенстіма, К.Г. Прохорова та ін. (підрозділи 3.1, 3.3, 4.1).

Емпіричну основу дисертації склали результати вивчення матеріалів фондів архівів України: Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), державних архівів Дніпропетровської, Житомирської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Чернігівської областей, Державного архіву м. Києва (ДАК); Російської Федерації: Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ), Російського державного історичного архіву (РГІА). Також емпіричну основу роботи склали законодавчі та підзаконні акти Російської імперії, опубліковані в офіційних виданнях органів державної влади та управління, відомчі нормативно-правові акти МВС і Міністерства юстиції, публікації в засобах масової інформації періоду, що досліджується, мемуари відомих діячів сисної поліції та судових органів, наукові дослідження, дисертації та автореферати, підручники, навчальні посібники, словники, енциклопедії, довідкова література, публіцистичні твори.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним історико-правовим дослідженням, у якому на основі вивчення архівних документів, публікацій у періодичних офіційних і відомчих виданнях, праць науковців, довідкової літератури та інших джерел висвітлена наукова проблема, що полягає у розкритті концептуально-правових основ створення, розвитку та функціонування сисної поліції на теренах українських земель, що входили до складу Російської імперії. Крізь призму цієї проблематики досліджуються організаційно-правові, оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти діяльності сисної поліції в боротьбі з професійною злочинністю.

За результатами дослідницької роботи обґрунтовано нові теоретичні положення, сформульовані висновки та пропозиції, які виносяться на захист:

вперше:

– визначені в єдиному комплексі з історико-правових позицій етапи становлення та розвитку кримінально-сисних установ в Україні: *перший* етап (IX ст. – березень 1873 р.), тобто з моменту виникнення держави Київської

Русі до першої спроби створити при Київській міській поліції спеціалізований підрозділ (сискну частину) для боротьби з загальнокримінальною злочинністю; *другий* етап (березень 1873 р. – березень 1874 р.), коли в Києві на правах експерименту при міській поліції була створена сискна частина для боротьби виключно з кримінальними злочинами, діяльність якої була припинена за рік через відмову міської думи надавати кошти на її утримання; *третій* етап (червень 1880 р. – липень 1908 р.), коли на території України, спочатку в Києві, а потім в Одесі (1898 р.), Харкові (1902 р.) і Полтаві (1907 р.) при міській поліції створюються перші сискні відділення (частини), а в деяких криміногенних повітах Катеринославської губернії (1905–1907 рр.) організовуються сискні команди за рахунок коштів земських установ; *четвертий* етап (липень 1908 р. – лютий 1917 р.), який характеризується створенням загальнодержавної системи сискної поліції на підставі Закону Російської імперії «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 р. На момент падіння російського самодержавства на території України функціонувало 16 штатних сискних відділень;

- виявлено та розкрито особливості організації впровадження сискних підрозділів поліції в Україні до і після прийняття загальноімперського Закону «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 р.;

- обґрунтовано, що наступне після Санкт-Петербурзького (1866 р.) сискне відділення було створено в Києві (1880 р.), а не в Москві (1881 р.), як на цьому наголошується у працях багатьох російських дослідників;

- встановлено, що першою жінкою-сищиком в Україні була агент Київського сискного відділення Естер Беренфельд (1881 р.);

- комплексно висвітлена роль українських вчених (істориків, процесуалістів, судових медиків), представників правоохоронних і судово-експертних установ, які, починаючи з другої половини XIX століття, своїми науковими працями сприяли становленню й розвитку криміналістичної наукової думки в Україні, а також використанню у практиці правоохоронних органів того часу окремих досягнень криміналістики;

- виявлено пріоритети Київського сискного відділення щодо застосування в поліцейській практиці Російської імперії: 1) валізи сищика («слідчого чемодану») (жовтень 1903 р.); 2) дактилоскопічного способу кримінальної реєстрації (січень 1904 р.); 3) собак-шукачів (січень 1905 р.); 4) видання Інструкції чинам Київської сискної поліції (січень 1905 р.);

- встановлено визначну роль завідувача Київського сискного відділення колезького секретаря Г.М. Рудого як одного з українських піонерів застосування науково-технічних засобів у сискній практиці поліцейських органів Російської імперії;

- проаналізовано персональну характеристику особового складу Київського сискного відділення (37 чол.) напередодні реформування російського кримінального сиску (квітень 1908 р.): вік, соціальне і сімейне становище, освіта, стаж сискної роботи, займана посада, отримувана зарплата, ділові якості та недоліки, попередні місця роботи;

– доведено, що до прийняття Закону Російської імперії «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 р. на території України, крім Київського, Одеського і Харківського сискних відділень, функціонувало також позаштатне сискне відділення в м. Полтаві (з 1907 р.);

– розглянуто організаційно-правові аспекти створення у м. Чернігові сиссного відділення IV розряду на основі раніше невідомих архівних матеріалів;

– проаналізовано основні форми та методи розшукової (сискної) діяльності начальника Харківського сиссного відділення В.В. фон Ланге, описані ним у книзі-спогадах «Злочинний світ» (1906 р.);

– систематизовано нормативно-правову базу законодавчих і відомчих нормативних актів, які регламентували розшукову (сискную) діяльність сискної поліції в Україні в зазначений період, основні форми та методи, що застосовувалися в боротьбі з професійною злочинністю;

– докладно висвітлено роботу Першої особливої міжвідомчої наради (з'їзду) щодо вдосконалення кримінального сиску в Російській імперії (1913 р.);

– виявлено раніше невідомий сучасній історико-правовій літературі факт існування в Російській імперії професійного свята правоохоронців – «Дня поліції», який відзначався щорічно 5 жовтня, починаючи з 1914 р.;

– введено до наукового обігу архівні документи та матеріали за темою дослідження, які раніше не були відомі історико-правовій науці;

удосконалено:

– оцінку змісту і значення Інструкції чинам Київської сискної поліції (січень 1905 р.), яка вперше була знайдена в архіві О.Н. Ярмишем і стисло охарактеризована в його докторській дисертації в 1991 р.;

– наукові погляди щодо організаційно-правових засад діяльності реєстраційних бюро сискної поліції в Україні;

– характеристику циркуляра Департаменту поліції від 16 серпня 1910 р., яким оголошувалися «Цілком таємні правила», що регламентували взаємовідносини чинів сискної поліції з таємною агентурою;

– правову регламентацію діяльності сискної поліції щодо провадження дізнання, взаємодії із судово-прокурорськими органами, кабінетами науково-судової експертизи та іншими правоохоронними органами в боротьбі із професійною злочинністю;

– теоретико-правові положення щодо передумов прийняття, змісту та значення Закону Російської імперії «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 р.;

дістали подальшого розвитку:

– висвітлення витоків, формування та розвитку на теренах України органів, що здійснювали розшукові функції, від часів Київської Русі до створення першої сискної частини в Києві (IX ст. – 1880 р.);

– характеристика правового статусу агентів-аматорів, які виконували розшукові функції в Київському сиссному відділенні (1908 р.) разом з агентами, що служили за вільним наймом. Щомісячного жалування вони не отримували, а

їх правовий статус відповідав статусу сучасних позаштатних співробітників карного розшуку;

– аналіз організаційно-правових аспектів діяльності Житомирського, Кам'янець-Подільського, Катеринославського, Кременчуцького, Одеського, Полтавського, Харківського сиссних відділень.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки та пропозиції мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення для розвитку науки історії держави і права України загалом та історії МВС України зокрема. Результати проведеного дослідження можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – як основа для подальшого розроблення історико-теоретичних проблем історії держави і права України, зокрема, стати теоретичною базою для подальшого вивчення феномена генезису карно-розшукової служби України в окремих її регіонах, а також під час проведення науково-дослідних робіт у Державному науково-дослідному інституті МВС України та Національній академії внутрішніх справ (акти впровадження ДНДІ МВС України від 28 грудня 2015 р.; Національної академії внутрішніх справ від 16 лютого 2016 р.);

– *правозастосовній діяльності* – матеріали дисертаційної роботи знайшли своє практичне застосування в діяльності телекомпанії «Київ» Київської міської ради, зокрема при створенні програми про справу Менделя Бейліса із циклу «Київські історії», у якій здобувач виступав коментатором-істориком деяких епізодів (довідка про впровадження телекомпанії «Київ» від 12 лютого 2016 р.); використані при оформленні експозиції та портретної галереї видатних вчених-криміналістів у навчально-криміналістичній лабораторії Київського університету права НАН України (акт впровадження від 5 лютого 2016 р.), а також в експозиції Музею МВС України НАВС (акт впровадження від 16 лютого 2016 р.);

– *освітньому процесі* – при викладанні таких навчальних дисциплін, як: «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Криміналістика», «Оперативно-розшукова діяльність», спеціальних курсів історико-правового спрямування та проведенні лекцій-екскурсій зі слухачами, курсантами, студентами та поліцейстами (акти впровадження Інституту кримінально-виконавчої служби від 3 липня 2015 р., Київського університету права НАН України від 5 лютого 2016 р., Національної академії внутрішніх справ від 16 лютого 2016 р.).

Особистий внесок дисертанта. Положення, викладені в дисертаційному дослідженні й виносяться на захист, є результатом особистих досліджень, що були здійснені дисертантом на основі ґрунтового аналізу 637 нормативних, наукових та архівних джерел. Висновки та положення дисертації мають повністю самостійний характер. Монографія, наукові статті та тези за темою наукового дослідження підготовлені та опубліковані без співавторів.

У дисертації ідеї та розробки, які належать співавторам, та положення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, рекомендації та висновки дисертаційної роботи були обговорені та схвалені на засіданнях кафедри історії держави і права Національної академії внутрішніх справ, де була виконана дисертація. Результати наукового дослідження були оприлюднені на 13 вітчизняних і міжнародних науково-теоретичних, науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів: «Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи» (Рівне, 6–8 червня 2004 р.); «Становлення дактилоскопічної інформації у розкритті та розслідуванні злочинів: проблеми і шляхи удосконалення» (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2004 р.); «Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект» (Стерегуше, 13–17 вересня 2007 р.); «Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи» (Одеса, 24 жовтня 2008 р.); «Поняття, терміни і категорії історико-правової науки» (Миколаїв, 23–26 квітня 2009 р.); «Криміналістична наука: витоки, сучасність та перспективи» (Ірпінь, 22 грудня 2011 р.); «Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми» (Ірпінь, 16 листопада 2012 р.); «Інформаційні технології в юриспруденції: юридична освіта, детективознавство, криміналістика, судова експертологія, ядерна безпека, грид-технології, судочинство» (Київ, 16 травня 2013 р.); «Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність» (Феодосія, 19–22 вересня 2013 р.); «Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики» (Київ, 7 квітня 2014 р.); «Безпека людини, суспільства, держави: правові, криміналістичні і психофізіологічні засади» (Київ, 17 листопада 2015 р.); «Напрями реформування кримінального провадження в Україні: процесуальні та криміналістичні аспекти» (Львів, 27 травня 2016 р.); «Ганс Гросс – невичерпане джерело сучасного наукового пошуку історичного цивілізаційного поступу» (Київ, 29 червня 2017 р.), презентаціях, творчих зустрічах, виступах на Першому каналі Національного українського радіо (1998 р., 1999 р., 2011 р.); радіостанції «Ера» (2011 р.), а також телебаченні (надання матеріалів, коментарів): телеканалах «НТН», «Siti», «Київ» (2009–2017 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та узагальнення дисертаційної роботи знайшли своє відображення в 1 монографії, 34 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України в галузі юридичних наук (6 з яких оприлюднено в наукових періодичних виданнях інших держав), 10 тезах наукових повідомлень і доповідей на всеукраїнських й міжнародних науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, круглих столах, а також 45 працях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Праця містить анотації українською, російською та англійською мовами, список публікацій здобувача за темою дисертації, вступ, чотири розділи, які охоплюють 11 підрозділів, висновки, список використаних джерел (637 найменувань на 55 сторінках), а також дев'ять додатків (на 37 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 535 сторінок, з яких основний текст – 387 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, окреслюється зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами, визначаються мета, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, аргументується наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, а також наводяться відомості щодо публікацій та апробацій результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні, історіографічні та джерелознавчі основи дослідження» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-методологічні засади дослідження»* відзначено, що історико-правове дослідження сискиної поліції в Україні за часів Російської імперії здійснювалося насамперед на підставі методологічних можливостей принципів науки історії держави і права. Комплексний характер проблем, що знаходяться на стику історії держави і права, криміналістики, поліцейського права, кримінально-процесуального права та сискології визначили використання широкого спектра філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Серед них зазначаються: діалектичний, історичний, функціональний, інституційний, термінологічний, метод герменевтики, компаративний, історико-правовий, системно-структурний, статистичний, біографічний та ін. Вказані методи використовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволило забезпечити повноту, всебічність та об'єктивність дисертаційного дослідження.

Суттєву роль в дослідженні відігравали спеціально-наукові методи пізнання. Історико-правовий метод дозволив виявити в історії розвитку сискиної поліції на території України чотири етапи; системно-структурний сприяв визначенню місця та ролі карно-розшукових органів у системі охорони порядку, виявленню особливостей їх структурної побудови на території українських земель; біографічний метод надав можливість висвітлити життєвий та творчий шлях видатних вчених-криміналістів та діячів кримінального сиску дореволюційної Росії: Г.М. Рудого, В.В. фон Ланге, В.І. Лебедева, М.О. Жабчинського, М.О. Оболенського, Е.Ф. Белліна, А.А. Левенстіма, К.Г. Прохорова та ін.

У *підрозділі 1.2 «Історіографія проблеми»* здійснено аналіз історико-правової літератури з теми наукової роботи, узагальнення стану теоретичної розробленості досліджуваної проблеми, визначено низку перспективних напрямів наукових пошуків, спрямованих на подальше вивчення діяльності сискиних підрозділів поліції в певних регіонах України.

Наукова розробка обраної теми дослідження представлена працями, які умовно можна розділити на три групи: 1) твори дорадянських авторів другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; 2) праці дослідників радянського періоду; 3) дослідження сучасних науковців.

У дорадянській історіографії процес формування і розвитку органів кримінального сиску не отримав значного висвітлення, тому що сам об'єкт дослідження був новим і малознайомим. Спеціальних узагальнюючих праць,

присвячених організаційно-правовим засадам сискної поліції Російської імперії, не було, адже всеросійська система сискних установ з'явилася лише в 1908 р., а наявні до цього часу сискні відділення (частини) функціонували тільки в деяких великих містах. Тому сискна поліція як загальноімперське явище, що здійснює значний вплив на суспільство, не привернула до себе уваги дослідників.

У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. про проблеми сискної поліції писали, головним чином, вчені-правознавці, діячі правоохоронних та судових органів. Насамперед їх цікавили теоретичні питання правових засад функціонування поліцейської служби, розподілу функцій карного розшуку між сискною і загальною поліцією, судовими слідчими, прокурорами, розмежування понять «розшук», «дізнання», «слідство». Серед юридичної літератури слід назвати праці вчених-поліцейстів (адміністративістів): І.Ю. Андреевського, В.Ф. Дерюжинського, М.В. Зданевича, В.М. Лешкова, М.В. Рейнгардта, І.Т. Тарасова, вчених-процесуалістів: А.А. Квачевського, В.П. Мордухай-Болтовського, Н. Селіванова, В.К. Случевського, І.Я. Фойницького та ін.

Питання техніки і тактики боротьби поліції зі злочинністю розглядалися в працях криміналістів Б.П. Бразоля, Г. Гросса, А. Вейнгардта, М.С. Трегубова, С. Шайкевича, діячів правоохоронних органів В.І. Лебедева, І.П. Генсіора, Г.П. Гірченка, М.О. Жабчинського, А.А. Міллера, М.Д. Нестерова, Г.М. Рудого, І.М. Снігірьова, вченого судового медика М.С. Бокаріуса, публіциста Л.А. Відермана.

До другої групи досліджень, присвячених розвитку сискного апарату Російської імперії, належать праці авторів *радянського* періоду.

Характерно, що, починаючи з 20-х рр. минулого століття, коли матеріали поліцейських архівів стали доступними історикам, їхні зусилля зосереджувалися головним чином на вивченні діяльності політичної поліції Російського самодержавства, а діяльність сискних відділень та їх боротьба зі злочинністю залишалися поза увагою дослідників. Деякі невеликі статті з історії кримінального сиску дореволюційної Росії публікувалися у відомчих журналах НКВС «На посту» (Ленінград), «Робітничо-селянська міліція» (Москва), «Щит революційного порядку» (Харків).

На початку 60-х рр. минулого століття в СРСР розпочалося широкомасштабне реформування правоохоронної системи, що потребувало не тільки наукового обґрунтування, а й вивчення історії карно-розшукових підрозділів системи МВС. Піонерами в цьому були Р.С. Мулукаєв, Д.І. Шинджикашвілі, а також Б.П. Балусь, О.І. Бастрикін, Т.Н. Брестовська, Е.П. Величутіна, А.Ф. Возний, І.Ф. Крилов, К.Г. Федоров, О.Н. Ярмиш.

Відзначено, що за часів радянської влади в історичній та історико-правовій науці панувала загальна методологічна настанова на особливо негативну оцінку діяльності всього дореволюційного державного апарату. Тому не випадково у працях радянських дослідників домінувала негативна оцінка органів кримінального сиску Російської імперії, зокрема, увага акцентувалася на недоліках його організації та діяльності (наприклад, застосовували обман, побиття, брали хабарі). Висновок, як правило, був один: діяльність сискної

поліції, як і всього державного апарату Російської імперії, мала яскраво виражений класовий і антинародний характер.

Третю групу складають праці *сучасних* науковців, у яких досліджувалися організаційно-правові аспекти організації та діяльності сискної поліції. Після розпаду Радянського Союзу вивчення історії сискних підрозділів поліції виходить на новий рівень. Проблеми кримінального сиску стали об'єктом наукових досліджень не тільки істориків та істориків-правознавців, а й вчених-криміналістів, сискологів та адміністративістів. Серед авторів слід назвати істориків: К.В. Колонтаєва, С.А. Лук'янова, Ю.А. Реєнта; істориків-правознавців: С.М. Жарова, Ю.А. Жиліну, Т.Л. Матієнко, Д.К. Нечевіна, Д.С. Рижова, В.І. Полубінського, Є.П. Сичинського, Є.Г. Юдіна; криміналістів: В.М. Колдаєва, С.Ю. Косарева, А.І. Миронова; сискологів: М.П. Смирнова, О.В. Федорова і О.В. Шахматова, О.Е. Чечетіна, О.Ю. Шумілова; адміністративістів: Ю.Є. Аврутіна, К.С. Бельського, О.В. Горожанкіна, І.І. Мушкета, Ю.П. Солов'я та ін.

Розглядаючи дослідження російських науковців останнього часу особливу увагу приділено праці О.Ю. Шаламова «Російський «фараон»: сискна поліція Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст.» (2013 р.). Її автор, використовуючи раніше невідомі науковому середовищу архівні матеріали, досить ґрунтовно висвітлює процес формування та розвитку сискної поліції в Росії, особливості проходження служби в сискній поліції, а також криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти діяльності сискних відділень.

Проблеми сискної поліції на території України досліджувалися у працях сучасних українських дослідників: О.К. Балінова, О.М. Бандурки, М.В. Барбашина, М.П. Водька, В.А. Греченка, О.М. Головка, А.В. Іщенко, В.Я. Мацюка, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, В.М. Петровського, В.С. Печнікова, О.М. Піджаренка, М.А. Погорецького, О.О. Самойленко, В.Б. Скоморовського, В.Д. Суценка, В.Ф. Усенка, А.С. Чайковського, І.Р. Шинкаренка, М.Г. Щербака, О.Н. Ярмиша, М.М. Яцишина та ін.

Наголошено, що сискній поліції Російської імперії присвячено чимало праць, у яких досліджувалися переважно питання, пов'язані з функціонуванням сискних відділень у всеросійському масштабі або в центрі Росії, чи в окремих її регіонах. Проте проблема організації та діяльності підрозділів поліції кримінального сиску в українських губерніях, які входили до складу Російської імперії, не дістала ґрунтового наукового розроблення і висвітлювалася фрагментарно. Ця проблема, незважаючи на її наукову та практичну актуальність, не піддавалася спеціальному комплексному дослідженню, що й зумовило вибір теми дисертації.

У *підрозділі 1.3 «Джерельна база»* визначається, що обрана тема дисертаційного дослідження знаходиться на межі кількох наукових дисциплін: історії держави і права України, криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності та поліцейського права. Цим, зокрема, пояснюється певна складність її дослідження та специфічність джерельної бази.

Джерела, які використовувалися при написанні дисертації умовно поділяються на такі групи:

1) опубліковані законодавчі акти Російської імперії, що визначали організацію та правові засади діяльності сискної поліції у другій половині XIX – на початку XX ст.; відомчі нормативно-правові акти МВС та Міністерства юстиції, опубліковані в тематичних збірках, довідкових поліцейських виданнях (порадниках, настільних словниках, супутниках поліцейського);

2) циркуляри Департаменту поліції; звіти, накази регіональних керівників поліцейських установ щодо регулювання взаємовідносин чинів сискної поліції із загальною поліцією та представниками судово-прокурорської влади;

3) матеріали архівних справ, що зберігаються у ЦДІАК України, ЦДАВО України, ГАРФ, РГИА; інших державних архівах областей України, де функціонували сискні відділення, зокрема: Дніпропетровської, Житомирської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Чернігівської, а також Державного архіву м. Києва. Більшість з цих документів вперше вводяться до наукового обігу;

4) спеціальні наукові праці дослідників дорадянської, радянської та сучасної доби, в яких тією чи іншою мірою безпосередньо висвітлювалися питання визначеної теми дослідження (підрозділ 1.2);

5) дисертації та автореферати (О.Н. Ярмиша, В.В. Грібова, В.І. Єлінського, В.В. Лисенка, О.А. Лядова, В.Д. Макроменка, Т.Л. Матієнко, І.І. Мушкета та ін.);

6) підручники, навчальні посібники, курси лекцій;

7) словники, енциклопедії та інша довідкова література;

8) матеріали періодичних видань, які стосуються передусім відомчого тижневика МВС Російської імперії «Вісник поліції», а також журналів «Вісник права», «Журнал Міністерства юстиції», «Тюремний вісник», «Юридичний вісник» (Санкт-Петербург), «Криміналіст» (Москва) і газет «Право», «С.-Петербурзькі відомості», «Судовий огляд», «Урядовий вісник», «Юридична газета» (Санкт-Петербург), «Киянин», «Київська газета», «Київська чутка», «Київська думка» (Київ), «Луганський листок» (Луганськ), «Новини півдня» (Сімферополь), «Південний край» (Харків), «Південна чутка» (Бердичів), «Південна Росія» (Миколаїв), «Голос Одеси», «Одеська правда», «Одеський листок» (Одеса);

9) джерела особистого походження: мемуари поліцейського ісправника В.П. Селезньова, судового слідчого М. Терновського, відомих діячів сискної поліції В.В. фон Ланге, І.Д. Путіліна, А.Ф. Кошка та одного з керівників МВС генерала В.Ф. Джунковського, а також спогади їх сучасників про діяльність як загальної, так і сискної поліцій. Для висвітлення методів оперативно-розшукової діяльності щодо попередження, припинення і розкриття злочинів широко використовувалися спогади колишнього начальника Харківської сискної поліції В.В. фон Ланге «Злочинний світ. Мої спогади про Одесу і Харків» (1906 р.). Ця праця майже століття залишалася невідомою читачам і, на відміну від спогадів Путіліна та Кошка, дослідниками не коментувалася;

10) публіцистичні твори, у яких висвітлювалася діяльність української поліції, зокрема й сискної, а також побут і звичаї кримінального середовища. Особливу увагу приділено праці забутого українського дорадянського

журналіста і літератора Г.Н. Брейтмана, та його твору «Злочинний світ. Нариси з побуту професійних злочинців» (1901 р.), а також нарису «Київські типи» російського письменника О.І. Купріна, який упродовж тривалого часу проживав у м. Києві. Серед сучасних українських авторів-публіцистів заслуговує на увагу праця Г.Н. Шапіро «Таємниця одного слідства», присвячена діяльності Київської сискиної поліції та «справі Бейліса».

Наведений комплекс джерельної бази дозволив розглянути різноманітні аспекти обраної теми дослідження на необхідному рівні повноти та достовірності, а також заповнити певні прогалини, пов'язані з обмеженістю тематичних матеріалів.

Розділ 2 «Історичні передумови й організаційно-правові засади створення та розвитку сискиної поліції в Україні (1880 р. – 1917 р.)» представлено двома підрозділами.

У підрозділі 2.1 *«Організація сискиних частин (відділень) на території України до створення в Російській імперії загальнодержавної системи кримінального сиску (1880–1908 рр.)»* досліджено, що з моменту виникнення держави Київської Русі до середини XIX століття ще не було спеціальних органів кримінального сиску, а розшукові функції з боротьби зі злочинністю виконували як самі потерпілі та їх родичі, так і державні посадовці (посадники, ємці, діцькі, возні, кошові атамани, особливі обищики), представники общинної громади (губні старости, соцькі, пятидесятські, десятські) та створювані державні установи: центральні (Сискиний, Розбійний прикази) і місцеві (губні хати), а після створення Міністерства внутрішніх справ (1802 р.) – чини загальної поліції.

Питання про створення спеціального державного органу, який би боровся з кримінальною злочинністю, постало перед урядом Російської імперії в середині XIX століття. Значне зростання злочинності у великих містах і відсутність ефективних заходів боротьби з нею, примусили створити 31 грудня 1866 р. у С.-Петербурзі сискну частину при канцелярії столичного градоначальника. Основою організації її роботи став територіальний принцип: чиновники з особливих доручень закріплювалися за поліцейськими частинами (відділеннями), а поліцейські наглядачі – за поліцейськими ділянками. У результаті вся територія міста перебувала під наглядом сискиних агентів. Детальний порядок дій сискиних чинів регламентувався низкою відомчих актів та інструкціями градоначальника.

Наголошено, що перша спроба створити на Україні спеціалізований підрозділ з боротьби з кримінальною злочинністю за аналогією із С.-Петербургом здійснена у березні 1873 р. При Київській міській поліції була сформована сискна частина у вигляді експерименту, за рахунок коштів міської думи. Проте незважаючи на позитивні результати й набутий досвід, цей підрозділ через рік був ліквідований у зв'язку з припиненням фінансування.

Через шість років розпорядженням Київського губернатора за № 2754 від 14 (26) червня 1880 р. при міській поліції була відновлена сискна частина, яка, на нашу думку, поклала початок усім оперативно-розшуковим підрозділам системи

Міністерства внутрішніх справ України. Особовий склад Київської сискної частини налічував 17 чоловік і складався, головним чином, із городових, відряджених з міських поліцейських частин. Керівництво новим підрозділом покладалося на помічника поліцмейстера із зовнішньої частини, який за сумісництвом до основного окладу щомісячно отримував 50 крб, а городові – по 6 крб. Щомісячне посадове утримання сискних агентів коливалося від 15 до 70 крб, а перша на Україні професійна жінка-сищик Естер Беренфельд отримувала 30 крб. Загалом на утримання сискної частини щорічно виділялося 5 676 крб зі спеціального фонду.

До кінця XIX століття Київське сискне відділення, як зазначалося в одному з архівних документів, «ледь животіло». Діловодство відділення складалося з двох книг: настільного реєстру для запису «темних осіб» і розшукового алфавіту, а єдиним технічним засобом був фотоапарат, який придбали наприкінці 90-х років. Підвищенню авторитету Київської сискної поліції багато в чому сприяла діяльність завідувача сискною частиною Г. М. Рудого (1901–1907 рр.) – одного з новаторів розшукової справи в Російській імперії.

Встановлено, що наступним оперативно-розшуковим підрозділом боротьби з кримінальною злочинністю, створеним після Києва, було сискне відділення при Одеській міській поліції. Питання про його організацію стали порушувати ще на початку 70-х рр. XIX ст. Сискне відділення при канцелярії Одеського поліцмейстера стало функціонувати лише у 1898 р. у вигляді експерименту, хоча офіційно його штат не був затверджений. Завідувач сискним відділенням за своїм службовим положенням був помічником поліцмейстера з сискної частини. Розкриттям злочинів, як і раніше, займалися дільничні поліцейські наглядачі, які не звільнялися від виконання інших своїх обов'язків, а також вільнонаймані агенти, які були «головною силою в організації розшукових заходів». Офіційно штат сискного відділення у складі Одеської міської поліції було затверджено Указом «Про заснування у складі Одеської міської поліції сискного відділення» від 3 червня 1902 р.

Зазначено, що про створення сискної поліції у м. Харкові губернська адміністрація розпочала порушувати питання наприкінці 90-х рр. XIX ст. Це було пов'язано, у першу чергу, із погіршенням криміногенної обстановки в регіоні, значним зростанням професійної злочинності і неспроможністю місцевої поліції її приборкати. Першим керівником Харківського сискного відділення було призначено барона В.В. фон Ланге (1902–1906 рр.), який до цього обіймав посаду помічника завідувача Одеського сискного відділення і зарекомендував себе талановитим сищиком, майстром переодягання і перевтілення, умілим оперативником-агентуристом.

Заслужують на увагу новації в організації розшукових підрозділів у Катеринославській губернії, де ще до створення загальнодержавної системи сискних органів уперше в Росії почали організовувати сискні команди в повітах. Після революційних подій 1905–1907 рр. власники рудників і земські діячі – представники місцевого самоуправління, збентежені масовими виступами робітників на рудниках, змушені були піти на додаткові асигнування щодо

збільшення і укріплення міського і повітових управлінь поліції, покращання всієї губернської поліцейської структури шляхом спеціалізації поліцейського апарату.

Відзначено, що у січні 1908 р. губернські земські збори, не чекаючи прийняття закону про створення сискних відділень, постановили виділити в розпорядження 10 земських управ повітів і предводителів повітового дворянства 80 тис. рублів «на допомогу поліції з витрат, пов'язаних із розкриттям злочинів, переслідуванням і затриманням злодіїв, грабіжників і інших злочинців». Незабаром у вказаних повітах були створені спеціальні сискні команди у складі 2–4 чоловік. Згодом досвід Катеринославської губернії щодо створення сискних команд у повітах був запозичений земством Полтавської губернії, а з 1907 р. в м. Полтаві почало функціонувати позаштатне міське сискне відділення.

У підрозділі 2.2 *«Правові засади організації сискної поліції в Україні після прийняття Закону Російської імперії від 6 липня 1908 р. (1908–1917 рр.)»* зазначається, що на початку 1908 р. в Російській імперії сискні частини (відділення) функціонували головним чином у великих містах – С.-Петербурзі, Києві, Москві, Варшаві, Харкові, Одесі, Ризі, Ростові-на-Дону, Тифлісі, Баку, але єдиної загальнодержавної карно-розшукової системи не існувало. 6 липня 1908 р. російський імператор Микола II підписав у Петергофі прийнятий Державною Думою Закон «Про організацію сискної частини», який уперше в історії Росії вивів у загальнодержавне правове поле поліцейські служби розшуку, що раніше функціонували в ряді регіонів, і надав правову базу для створення розгалуженої системи органів кримінального сиску в імперії. Закон передбачав створення у складі поліцейських управлінь імперії 89 сискних відділень чотирьох розрядів «для провадження розшуку з справ загальнокримінального характеру як у містах, так і в повітах».

Встановлено, що на території України сискні відділення функціонували у містах: Києві, Харкові, Одесі – I-го розряду; Єлисаветграді, Катеринославі, Севастополі, Миколаєві – II-го розряду; Бердичеві, Житомирі, Кам'янець-Подільському, Полтаві, Кременчуці, Сімферополі, Херсоні, Керчі, – III-го розряду; а в Чернігові – IV-го розряду. Особовий склад сискних відділень коливався від 8 до 20 співробітників і залежав від розряду міста. Цікаво, що за зразок визначення розряду і штату того чи іншого сискного відділення в масштабах імперії було взято штат Київського сискного відділення.

Загальне керівництво органами кримінального розшуку у складі Департаменту поліції Російської імперії здійснював спеціально створений підрозділ – відділ кримінально-сискної частини, що став іменуватися 8-м діловодством. Керівником нового підрозділу було призначено відомого криміналіста В.І. Лебедева. Пізніше його змінив колишній начальник московського сискного відділення А.Ф. Кошко.

Зазначено, що сискні відділення знаходилися в підпорядкуванні поліцмейстерів, що очолювали поліцію у містах. Крім того, начальники сискних відділень повинні були виконувати вказівки прокурора окружного суду, який мав право «давати безпосередні доручення чинам сискних відділень щодо виробництва розшукових дій».

Обґрунтовано, що структурно сискні відділення склалися з чотирьох підрозділів – столів: 1) особистого затримання; 2) спостереження; 3) розшуків; 4) довідково-реєстраційного бюро, яке було головною частиною внутрішньої організації сискної поліції.

Зроблено висновок, що одним із серйозних недоліків організації сискної поліції дореволюційної Росії було те, що вона будувалася на децентралізованій системі, тобто сискні агенти діяли на замкнутій території найбільш великих міст російських губерній. Основною ланкою в боротьбі з кримінальною злочинністю залишалося місто, де проводилися необхідні заходи щодо попередження і розкриття злочинів та розшуку злочинців, що переховувалися. У повітах, на жаль, сискних відділень не було через відсутність необхідних коштів, хоча питання про їх організацію обговорювалося. Тому розкриття злочинів на території повітів покладалося на загальну поліцію, що в умовах постійно зростаючої злочинності було малоефективним.

Відзначено, що з метою підвищення ефективності розшукової діяльності сискних відділень в С.-Петербурзі з 26 червня по 3 липня 1913 р. була проведена Перша особлива міжвідомча нарада (з'їзд) діячів сиску щодо вдосконалення карного розшуку в Російській імперії. На нараді обговорювалися питання про вимоги, що пред'являлися до особового складу, його професійної підготовки, говорилося про відкриття курсів і шкіл для класних чинів сискної поліції. З метою підвищення авторитету поліції імператор Микола II 7(20) грудня 1913 р. підписав указ про встановлення 5 (18) жовтня для чинів поліції щорічного професійного свята – Дня поліції.

Після падіння російського самодержавства у лютому 1917 р. сискні відділення, на відміну від загальної і політичної поліції, не були ліквідовані новою владою. У квітні 1917 р. МВС Тимчасового уряду направило на місця циркуляр, у якому вказувалося, що існуючі в деяких місцевостях сискні відділення, що видають карним розшуком, потрібно не ліквідовувати, а «слід потурбуватися, аби ці установи, так необхідні для забезпечення громадянам безпеки, поновили свою діяльність».

Розділ 3 «Організація та діяльність в Україні реєстраційних бюро – головного структурного підрозділу сискної поліції» (1902–1917 рр.)» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1 «Історико-правові аспекти формування криміналістичної наукової думки в Україні» присвячений комплексному висвітленню процесу формування криміналістичної наукової думки в Україні. Наголошено, що, починаючи з середини XIX ст. українські вчені-процесуалісти, судові медики, представники правоохоронних і судово-експертних установ своїми науковими працями сприяли становленню й розвитку криміналістичної наукової думки на Україні, а також використанню у практиці правоохоронних органів того часу окремих досягнень криміналістики, в тому числі й наукової кримінальної реєстрації злочинців.

На підставі аналізу їхніх праць встановлено пріоритети українських науковців і криміналістів-практиків, а саме: 1) *першим* вченим Російської

імперії, який ознайомився в Парижі (1887 р.) з антропометричною системою кримінальної реєстрації злочинців А. Бертільйона, був професор кафедри судової медицини Київського університету М.О. Оболонський. Саме він ознайомив російське суспільство з новим науковим методом кримінальної реєстрації та його сутністю і запропонував створити антропометричні бюро (станції) за французьким зразком у С.-Петербурзі, Тюмені та Одесі (через Тюмень проходили всі злочинці, які направлялися в заслання до Сибіру, а через Одесу – всі заслані на Сахалін); 2) з лютого 1892 р. в тюремному замку м. Одеси почала функціонувати *перша* на території нашої держави антропометрична станція, яка поклала початок розвитку в Україні наукових установ кримінальної реєстрації й ототожнення особи; 3) *першим* в Росії університетським викладачем, який почав знайомити студентів-медиків та юристів з антропометрією, був професор Харківського університету доктор медицини Е.Ф. Беллін (1892 р.); 4) *першим* пропагандистом на теренах Російської імперії творів австрійського вченого Г.Гросса і його науки криміналістики був правознавець А.А. Левенстін (1895 р.), який на той час працював у центральному апараті Міністерства юстиції, а згодом – членом Харківської судової палати; 5) новатором у розшуковій справі був начальник Київської сискної поліції Г.М. Рудий, який *першим* в Росії почав застосовувати в розшуковій практиці валізу сищика («слідчий чемодан») (1903 р.), кримінальну реєстрацію злочинного елементу за допомогою дактилоскопії (1904 р.), собак-шукачів (1905 р.), був автором «Інструкції чинам Київської сискної поліції» (1905 р.), а також родоначальником організації в Україні поліцейської експертно-криміналістичної служби (1902 р.); 6) *першим* в Росії університетським викладачем, який розпочав викладати студентам-юристам курс криміналістики, був професор Харківського університету О.Д. Кісільов (1910 р.).

У підрозділі 3.2 «Організаційно-правові засади та діяльність реєстраційних бюро сискної поліції в Україні» визначено, що довідкові реєстраційні бюро були головною частиною внутрішньої організації сискних відділень, а основу інформації, яка зосереджувалася в ньому, становила інформація криміналістичного характеру. Саме вона відігравала вирішальну роль у процесі виявлення ознак кримінальних злочинів, а також представників соціально-аморального середовища, які стосувалися їх. Фотографічним та іншим даним відводилася другорядна роль, хоча вони й виконували свою функцію, доповнюючи і конкретизуючи криміналістичні відомості.

Підтверджено, що головними методами кримінальної реєстрації визначались антропометрія та дактилоскопія. У Російській імперії дактилоскопію як метод кримінальної реєстрації почали застосовувати в 1907 р. в тюремних і поліцейських установах, беручи до уваги зарубіжний досвід. Разом з тим, на відміну від більшості західноєвропейських країн, де дактилоскопія була єдиним методом реєстрації злочинців, у Росії вона застосовувалася паралельно з антропометрією. Така комбінована система кримінальної реєстрації зберігалася у державі до падіння самодержавства.

Діяльність реєстраційних бюро сискних відділень стало однією з засад боротьби із професійною злочинністю. Запроваджена ними кримінальна реєстрація злочинців була першим науково обґрунтованим способом ведення кримінального розшуку, а її кваліфіковане застосування давало відмінні результати для розкриття неочевидних злочинів і затримання осіб, які їх вчинили. Невипадково, що після падіння самодержавства, у структурі карного розшуку нової влади діяльність реєстраційних бюро була практично відновлена.

У підрозділі 3.3 *«Г.М. Рудий – новатор розшукової справи та засновник поліцейської експертно-криміналістичної служби в Україні»* вперше досліджується життєвий шлях і службова діяльність завідувача Київським сискним відділенням колезького секретаря Георгія Михайловича Рудого – українського криміналіста-практика, одного з піонерів застосування науково-технічних засобів в діяльності поліції Російської імперії, «батька» російської дактилоскопії, службового собаківництва і валізи сищика («слідчого чемодану»), родоначальника організації на Україні поліцейської експертно-криміналістичної служби, автора «Інструкції чинам Київської сискної поліції» (1905 р.) – першого в Росії нормативно-правового акту, який не тільки регламентував усебічні аспекти організації та діяльності сискного відділення, але й був універсальним практичним посібником криміналіста.

Наголошено, що, очолюючи Київську сискну поліцію протягом 1901–1907 рр., Г.М. Рудий декілька разів побував у службових відрядженнях за кордоном. Ознайомившись з організацією розшукової справи в Англії, Франції, Німеччині та Австро-Угорщині, він реорганізував Київську сискну поліцію за західноєвропейським зразком: створив при сискній частині антропометричний, фотографічний та довідковий відділи, запровадив карткову систему нагляду за злочинним елементом, дугову систему розшуку злочинців, домігся виділення додаткових коштів для розширення штату співробітників та значного збільшення приміщення сискної частини. Він також ставив питання перед керівництвом про створення курсів з підготовки спеціалістів сиску, видання поліцейської газети та проведення з'їздів сискних чинів для обміну досвідом.

У серпні 1905 р. Г.М. Рудий на вимогу МВС був відряджений до Петербургу, де взяв участь у розкритті злочину, пов'язаного з посяганням на життя міністра внутрішніх справ П.А. Столипіна. У 1907–1908 рр. Г.М. Рудий викладав сискну справу на Київських курсах урядників, а протягом 1908–1917 рр. завідував агентурою з розшуку вантажів Південно-Західної залізниці. На початку 1918 р. він проживав у м. Фастів Київської губернії. Подальша його доля невідома.

Розділ 4 «Діяльність сискної поліції в боротьбі зі злочинністю» представлений трьома підрозділами.

У підрозділі 4.1 *«Розшукова (сискна) діяльність сискної поліції: правове регулювання, форми та методи»* підтверджено, що в Російській імперії терміну «оперативно-розшукова діяльність» (ОРД) не існувало, замість нього вживалися терміни «розшук» і «сиск», які вважалися синонімами і точного визначення не

мали. Застосування розшукової (сискної) діяльності (далі – РСД) сискнуою поліцією детально не регламентувалося і в зв'язку з цим, її чинам надавалися найширші повноваження, допускалися різноманітні оперативні заходи, що не суперечили закону, для розкриття злочинів.

Встановлено, що основними методами РСД сискних відділень були: використання таємної агентури, зовнішнє спостереження, словесне опитування (гласне і конфіденційне), оперативний (негласний) огляд приміщень і місцевості, перлюстрація кореспонденції, засади, облави. При висвітленні цих методів широко використовувалися приклади з розшукової діяльності начальника Харківського сискного відділення В.В. фон Ланге, описані ним у книзі-спогадах «Злочинний світ» (1906 р.).

Головними відомчими нормативно-правовими актами, які регламентували діяльність таємної агентури як основного методу РСД були: 1) Інструкція чинам сискних відділень від 9 серпня 1910 р.; 2) Цілком таємні правила від 16 серпня 1910 р. (додаток до Інструкції); 3) Правила витрат чинам поліції кредитів кошторису МВС на розшукові потреби й форми звітності цих витрат від 4 жовтня 1911 р. Крім того, Департаментом поліції видавалися окремі циркуляри, які деталізували, доповнювали або змінювали деякі положення цих нормативно-правових актів.

Підкреслено, що відповідно до чинного законодавства, РСД була спрямована на вирішення двох основних завдань: 1) виявлення, попередження, припинення і розкриття загально-кримінальних злочинів, а також виявлення і встановлення осіб, які їх готують або вже вчинили; 2) розшук осіб, які переховуються від слідства і суду, а також тих, які ухиляються від кримінального покарання.

Підрозділ 4.2 «Діяльність сискної поліції щодо провадження дізнання: правова регламентація та взаємодія з судово-прокурорськими органами й кабінетами науково-судової експертизи» присвячений дослідженню діяльності сискної поліції щодо провадження дізнання, розкриттю правової регламентації та взаємодії сискної поліції з судово-прокурорськими органами й кабінетами науково-судової експертизи.

Встановлено, що чини сискної поліції при розслідуванні злочинів загальнокримінального характеру, виконували обов'язки органу дізнання, а в передбачених законом випадках і органа попереднього слідства. Ця діяльність регламентувалася Статутом кримінального судочинства, інструкціями прокурорів судових палат і відомчими інструкціями. Участь поліції у провадженні попереднього слідства здійснювалася в таких формах: 1) дізнання; 2) здійснення окремих слідчих дій в порядку ст. 238 Статуту; 3) виконання окремих слідчих дій, у тому числі й розшуку. Офіційно вважалося, що дізнання сискні чини проводять негласно, без свідків, шляхом розшуків, словесних розпитувань і негласного спостереження, але на практиці їм нерідко доводилося проводити майже всі слідчі дії. При цьому вони тісно взаємодіяли з судово-прокурорською владою, судовими слідчими та кабінетами науково-судової експертизи, виконуючи їх доручення. Їхні взаємовідносини регламентувалися як

кримінально-процесуальним законодавством, так і відомчими нормативними актами.

У підрозділі 4.3 *«Взаємодія сискної поліції з іншими правоохоронними органами в боротьбі з професійною злочинністю»* висвітлюються проблеми взаємодії сискної поліції з іншими правоохоронними органами в боротьбі з професійною злочинністю.

Встановлено, що така взаємодія складалася з кількох видів відносин. Насамперед, це стосувалося взаємовідносин із загальною поліцією, які базувалися на тому, що сфери їх діяльності багато в чому збігалися. Основним правовим актом, що їх регламентував, була Інструкція чинам сискних відділень від 9 серпня 1910 р., а також розпорядження та інструкції начальників місцевої поліції, які встановлювали пріоритет сискної поліції, але лише в межах її компетенції.

Разом з тим не було повної визначеності щодо того, які саме злочини має розслідувати загальна поліція, а які – сискні відділення. При цьому законодавчо регламентувалися лише обов'язки загальної поліції надавати допомогу сискній. Вказівок, яку саме допомогу повинні надавати чини сискних відділень загальній поліції, не було. На практиці, як правило, ступінь і форми взаємодії сискної та загальної поліції визначав керівник поліцейської установи. Звичайно, між загальною і сискною поліціями були певні непорозуміння, особливо у перші роки функціонування сискних відділень, але в цілому ця взаємодія давала позитивні результати в боротьбі з професійною злочинністю.

Обґрунтовано, що взаємовідносини сискної поліції з політичною (жандармською) поліцією полягали переважно в обміні інформацією про злочини, які мали ознаки злочинних діянь, проведення невідкладних дій при дізнанні в тих випадках, коли немає можливості терміново передати розслідування за належністю, але є загроза втрати слідів злочину або втечі підозрюваної особи. Сискна поліція нерідко виконувала окремі доручення жандармів щодо політичних справ, а у воєнний час – органів контррозвідки. Разом з тим інколи чини сискної поліції самі намагалися затримати розшукуваних революціонерів або самотійно вилучити нелегальну літературу. У разі успіху вони могли розраховувати на підвищення по службі та отримання винагород. У деяких випадках жандарми очолювали розслідування діянь особливо небезпечних злочинних кримінальних угруповань. Головним чином, сфери діяльності сискної поліції та політичної залишалися достатньо ізольованими.

Констатовано, що взаємодіяла сискна поліція і з жандармською залізничною поліцією, яка хоча і входила до складу Окремого корпусу жандармів (ОКЖ), проте здійснювала боротьбу із загальнокримінальною злочинністю у смузі відчуження залізниці. Фактично, жандармська залізнична поліція головним чином виконувала функції загальної поліції. На території України (станом на 1895 р.) працювало п'ять жандармських поліцейських управлінь залізниць: Київське, Кременчуцьке (керівний центр знаходився у м. Харкові), Одеське, Харківське і Харківсько-Царицинське (м. Харків). До

особового складу жандармської залізничної поліції на липень 1914 р. входили 62 генерали й офіцери, 53 вахмістри і 1355 унтер-офіцерів.

Підкреслено, що взаємовідносини жандармської залізничної поліції із загальною й сисечною будувалися на підставі «Правил про порядок дій чинів додаткового штату губернських жандармських управлінь і чинів повітових жандармських управлінь» (1871 р.). Найпоширенішими видами взаємодії сисечної поліції з чинами залізничної жандармської поліції були взаємний обмін оперативною інформацією та виконання окремих доручень. Питання про взаємодію сисечної і жандармської залізничної поліції обговорювалися на Першій особливій міжвідомчій нараді (з'їзді) діячів кримінального сисечу (1913 р.).

Зазначено, що взаємовідносини із зарубіжними поліцейськими органами полягали в обміні досвідом, вивченні корисних нововведень, допомозі в установленні особи затриманих та місцезнаходження розшукуваних, допомозі в розшуках, здійсненні спостереження і затримання злочинців, а також їх видачі.

Зроблено висновок, що розвиток міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. став суттєвим фактором підвищення ефективності діяльності сисечної поліції Російської імперії і правоохоронних органів зарубіжних держав.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертаційного дослідження на основі історико-правового аналізу здійснено науково-теоретичне узагальнення й запропоновано нові підходи до розв'язання наукової проблеми, що полягає у розкритті концептуально-правових основ створення, розвитку та функціонування сисечної поліції на теренах українських земель, що входили до складу Російської імперії. Крізь призму цієї проблематики досліджуються організаційно-правові, оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти діяльності сисечної поліції в боротьбі з професійною злочинністю. Сформульовано низку узагальнень, висновків та пропозицій, основними з яких є такі:

1. Методологічну основу дослідження становить сучасна теорія наукового пізнання соціальних явищ, що охоплює комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, а саме: діалектичний, історичний, функціональний, інституційний, термінологічний, метод герменевтики, компаративний, історико-правовий, системно-структурний, статистичний, біографічний та ін. Вказані методи використовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволило забезпечити повноту, всебічність та об'єктивність дисертаційного дослідження.

Характеризуючи стан наукового дослідження, зазначено, що в історико-правовій науці відсутнє комплексне дослідження визначеної теми, що надає дисертації актуальності, наукової новизни та практичного значення. З метою ґрунтовного дослідження поставленої проблеми було використано значний

історіографічний масив, який поділено на блоки за хронологічним та змістовим критеріями.

Для досягнення повноти та об'єктивності в роботі визначено джерельну базу, що ввібрала в себе матеріали архівів України та Російської Федерації, збірники документів і статистичних матеріалів, спеціальні наукові дослідження, дисертації та автореферати, підручники, навчальні посібники, словники, енциклопедії, публікації у періодичних виданнях, мемуарну літературу, публіцистичні твори.

2. В історії розвитку кримінальної сискнуої служби на території України виділено чотири етапи: *перший етап* (IX ст. – березень 1873 р.), тобто з моменту виникнення держави Київської Русі до першої спроби створити як експеримент при Київській міській поліції спеціалізований підрозділ (сискну частину) для боротьби виключно із загально-кримінальною злочинністю. На цьому етапі ще не було спеціальних органів кримінального сиску, а розшукові функції з боротьби зі злочинністю виконували як самі потерпілі та їх родичі, так і державні посадовці (посадники, вірники, мечники, тіуни, ємці, діцькі, їздоки, возні, дялятори, кошові атамани, розищики, особливі обищики), представники общинної громади (губні старости, соцькі, пятидесятські, десятські) та створювані державні установи: центральні (Сискний, Розбійний прикази) і місцеві (губні хати), а після створення Міністерства внутрішніх справ (1802 р.) – чини загальної поліції; *другий етап* (березень 1873 р. – березень 1874 р.), коли в Києві на правах експерименту при міській поліції була створена сискна частина для боротьби виключно з кримінальними злочинами. Необхідність започаткування такого підрозділу зумовлювалася двома головними факторами, характерними для соціального розвитку держави після скасування кріпосного права: 1) зростанням міського населення за рахунок селян, які в пошуках заробітку наповнювали міста; 2) швидким зростанням злочинності, яка набагато переганяла зростання чисельності населення і формувала прошарок професійних злочинців, для боротьби з якими від поліцейських вимагалися особливі навички. Вирішувати ці завдання силами загальної поліції ставало неможливим. Створена при Київській міській поліції сискна частина у складі чотирьох сищиків на чолі з приставом Матковським функціонувала протягом року за рахунок коштів, що виділялися міською думою. На великий жаль, діяльність новоствореного підрозділу, незважаючи на позитивні здобутки, була припинена через відмову міської думи надавати кошти на утримання сискної частини; *третій етап* (червень 1880 р. – липень 1908 р.), коли на території України, спочатку в Києві, а потім в Одесі (1898 р.), Харкові (1902 р.) і Полтаві (1907 р.), при міській поліції створюються перші спеціалізовані оперативно-розшукові підрозділи поліції – сискні відділення (частини), а в деяких криміногенних повітах Катеринославської губернії (1905–1907 рр.) організовуються сискні команди за рахунок коштів земських установ і виробляються форми та методи їхньої діяльності. Головними завданнями сискної поліції було розкриття, припинення і попередження кримінальних злочинів, у першу чергу, – боротьба із професійною та організованою злочинністю, у тому числі й міжнародною. Характерною

особливістю розбудови сиских підрозділів в Україні було те, що на цьому відтинку часу лише Одеське сискне відділення було штатним (з 1902 р.), тобто фінансувалося за рахунок спеціального державного фонду. Київська, Харківська, Полтавська сискні частини та сискні команди у Катеринославській губернії були позаштатними, тобто фінансувалися за рахунок коштів, що виділялися губернаторам на розшукові справи, утримання міської загальної поліції та коштів земських установ; *четвертий етап* (липень 1908 р. – лютий 1917 р.), який характеризується створенням загальнодержавної системи сискної поліції, закріпленням в законодавчому порядку основних принципів її діяльності та вдосконаленням організаційних форм. Всього Законом «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 р. було створено 89 штатних сиских відділень чотирьох розрядів, а на момент падіння Російського самодержавства в державі існувало 114 штатних сиских відділень, 16 з яких функціонували на території України.

Саме на цьому етапі були розроблені основні форми, тактичні прийоми, методи боротьби з професійною злочинністю, налагоджена система розшукових обліків, упровадження в практику кримінального сиску новітніх досягнень науки і техніки: антропометрії, дактилоскопії, фотографування, використання собак-шукачів.

3. Організаційно-структурна розбудова перших сиских частин поліції в Україні до створення загальнодержавної системи сиских апаратів (1908 р.) здійснювалася за аналогією організації С.-Петербурзького сискного відділення. Діяльність сиских агентів будувалася за територіальним принципом, коли вони закріплювалися за певною поліцейською дільницею або конкретною територією.

Разом з тим, організація сискної поліції на території України вирізнялася і власними особливостями:

а) на відміну від штатних сиских відділень міст С.-Петербургу і Москви, де були передбачені посади начальників сиских відділень, у Києві керівництво сискною частиною міської поліції спочатку здійснював заступник поліцмейстера із загальної частини (за сумісництвом), а потім (з 1901 р.) один з помічників пристава з покладанням на нього обов'язків завідувача сискною частиною. Аналогічний порядок керівництва сискним підрозділом поліції існував у Харкові, Полтаві та Одесі (до 1902 р.);

б) у деяких криміногенних повітах українських губерній за клопотанням губернаторів організовувалися позаштатні сискні частини, які утримувалися за рахунок залишків коштів, що виділялися на розшукові справи. Зокрема, таким чином були створені сискні частини у Сумському і Лебединському повітах Харківської губернії (1909 р.), а також Костянтиноградському повіті Полтавської губернії (1912 р.) та ін.;

в) особливістю (новацією) було також і те, що у 1913–1914 роках у Катеринославській губернії функціонувало єдине в Російській імперії губернське сискне відділення, керівництво яким здійснював за сумісництвом начальник сискного відділення м. Катеринослава. У його розпорядженні було чотири

«летючих загони», два з яких дислокуватися в найбільш криміногенних місцевостях, міняючи свою дислокацію зі зменшенням рівня злочинності. Два інших загони терміново виїжджати до повітів для розкриття «найбільш значних злочинів».

4. Серед законодавчих актів, прийнятих у Російській імперії на початку ХХ ст. і спрямованих на посилення боротьби з кримінальною злочинністю, особливе місце посідає Закон Російської імперії від 6 (19) липня 1908 р. «Про організацію сискної частини». Саме він вперше в історії Росії вивів у загальнодержавне правове поле поліцейські служби розшуку, що раніше функціонували в ряді регіонів, і надав правову базу для створення розгалуженої системи органів кримінального сиску в імперії.

Закон вирішував, хоча і в загальних рисах, структурні, штатні і фінансові питання формування нових сискних відділень. У ньому вперше оперативно-розшукова діяльність поліції виділялася як самостійна функція правоохоронних органів, визначалися суб'єкти, що здійснюють розшукову (сискную) діяльність та їх контролюючих, а також регулювалися взаємовідносини між ними на законодавчому рівні.

Крім того, створення мережі сискних відділень дало поштовх розвитку не лише оперативно-розшуковій функції, але й одному з важливих напрямів діяльності сискної поліції – обліково-реєстраційній роботі, яка є основою сучасних інформаційних центрів МВС. Створення в структурі сискних відділень антропометричних кабінетів (бюро) поклало початок застосуванню в масштабах Російської імперії науково-технічних методів боротьби зі злочинністю. Досвід їхньої роботи сприяв створенню нині функціонуючих в системі МВС експертно-криміналістичних підрозділів і кінологічної служби.

5. Комплексне висвітлення процесу формування наукової криміналістичної думки в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. свідчить, що в зазначений період часу українські вчені-процесуалісти, судові медики, представники правоохоронних і судово-експертних установ своїми науковими працями сприяли становленню і розвитку криміналістичної наукової думки на Україні, пропаганді криміналістичних знань в Російській імперії (М.О. Оболенський, А.А. Левенстім, Е.Ф. Беллін, О.Д. Кісільов), а також використанню в практиці правоохоронних органів того часу окремих досягнень криміналістики (Г.М. Рудий, Є.С. Єльчанінов, В.І. Фаворський, М.М. Туфанов та ін.).

6. Реєстраційні бюро (антропометричні кабінети) були головною частиною внутрішньої організації сискних відділень, а основу інформації, яка зосереджувалася в них, становила інформація криміналістичного характеру. Запроваджена ними кримінальна реєстрація злочинців була першим науково обґрунтованим способом ведення кримінального розшуку, а її кваліфіковане застосування давало відмінні результати для розкриття неочевидних злочинів і затримання осіб, які їх вчинили. Фотографічним та іншим даним відводилася другорядна роль, хоча вони й виконували свою функцію, доповнюючи і конкретизуючи криміналістичні відомості.

Головними методами кримінальної реєстрації були антропометрія та дактилоскопія. Особливістю застосування дактилоскопії в Російській імперії було те, що вона застосовувалася паралельно з антропометрією, на відміну від більшості західноєвропейських країн, де дактилоскопія була єдиним методом реєстрації злочинців.

7. Виявлення раніше невідомих дослідникам джерел та дослідження архівних матеріалів дало можливість встановити визначну роль начальника сискного відділення Київської міської поліції колезького секретаря Георгія Михайловича Рудого як одного з піонерів застосування науково-технічних засобів у діяльності поліції Російської імперії. Вивчивши досвід кримінальної поліції зарубіжних країн (Англії, Франції, Німеччини та Австро-Угорщини), він реорганізував сискну частину за західноєвропейським зразком (1901–1902 рр.).

Завдяки йому, чини Київського сискного відділення першими в Росії почали застосовувати в розшуковій практиці валізу сищика («слідчий чемодан») (1903 р.), кримінальну реєстрацію злочинного елементу за допомогою дактилоскопії (1904 р.), застосування собак-шукачів (1905 р.). Заслугою Г.М. Рудого також стали розробка і прийняття першого відомчого нормативно-правового акта – «Інструкції чинам Київської сискної поліції» (1905 р.), яка на п'ять років раніше від документів Департаменту поліції регламентувала організацію та діяльність сискної поліції, застосування дактилоскопії та собак-шукачів у розшуковій справі. Засноване ним у 1902 р. антропометричне бюро поклало початок організації в Україні поліцейської експертно-криміналістичної служби.

8. Підтверджено, що в Російській імперії терміна «оперативно-розшукова діяльність» (ОРД) не існувало, а його аналогами були терміни «розшук» і «сиск», які чіткого визначення не мали. Застосування розшукової (сискної) діяльності (РСД) сискою поліцією детально не регламентувалося і в зв'язку з цим її чинам надавалися досить широкі повноваження, допускалися різноманітні оперативні заходи, що не заборонялися законом для розкриття злочинів.

Основними методами РСД сискних відділень були: використання таємної агентури, зовнішнє спостереження, словесне опитування (гласне і конфіденційне), оперативний (негласний) огляд приміщень і місцевості, перлюстрація кореспонденції, засідки, облави. Головними відомчими нормативно-правовими актами, які регламентували діяльність таємної агентури як основного методу РСД були: 1) Інструкція чинам сискних відділень від 9 серпня 1910 року; 2) Цілком таємні правила від 16 серпня 1910 року (додаток до Інструкції) і 3) Правила витрат чинам поліції кредитів кошторису МВС на розшукові потреби й форми звітності цих витрат від 4 жовтня 1911 року. Крім того, Департаментом поліції видавалися окремі циркуляри, які деталізували, доповнювали або змінювали деякі положення цих нормативно-правових актів.

Відповідно до чинного законодавства, РСД на той час була спрямована на вирішення двох головних завдань: 1) виявлення, попередження, припинення і

розкриття загальнокримінальних злочинів, а також виявлення і встановлення осіб, які їх готують або вже вчинили: 2) розшук осіб, які переховуються від слідства і суду та ухиляються від кримінального покарання.

9. Чини сискної поліції при розслідуванні справ загальнокримінального характеру, виконували обов'язки органа дізнання, а в передбачених законом випадках й органу попереднього слідства. Ця діяльність регламентувалася Статутом кримінального судочинства, інструкціями прокурорів судових палат і відомчими інструкціями. Участь поліції у провадженні досудового слідства здійснювалася у формах: 1) дізнання; 2) здійснення окремих слідчих дій в порядку ст. 238 Статуту; 3) виконання окремих слідчих дій, у тому числі й розшуку. Офіційно вважалося, що дізнання сискні чини проводять негласно, без свідків, шляхом розшуків, словесних розпитувань і негласного спостереження, але на практиці їм нерідко доводилося проводити майже всі слідчі дії. При цьому вони тісно взаємодіяли із судово-прокурорською владою, судовими слідчими та кабінетами науково-судової експертизи, виконуючи їх доручення. Їхні взаємовідносини регламентувалися як кримінально-процесуальним законодавством, так і відомчими нормативними актами.

10. Взаємодія сискної поліції з іншими правоохоронними органами в боротьбі з професійною злочинністю складалася з кількох видів відносин. Насамперед це стосувалося взаємовідносин із загальною поліцією, які базувалися на тому, що сфери їх діяльності багато в чому збігалися. Основним правовим актом, що їх регламентував, була Інструкція чинам сискних відділень від 9 серпня 1910 р., а також розпорядження та інструкції начальників місцевої поліції, які встановлювали пріоритет сискної поліції, але лише в межах її компетенції. Звичайно, між загальною і сискною поліцією були певні непорозуміння, особливо у перші роки функціонування сискних відділень, але загалом ця взаємодія давала позитивні результати в боротьбі з професійною злочинністю.

Взаємовідносини сискної поліції з політичною (жандармською) поліцією полягали переважно в обміні інформацією про правопорушення, які мали ознаки злочинних діянь, проведення невідкладних дій при дізнанні в тих випадках, коли немає можливості терміново передати розслідування за належністю, але є загроза втрати слідів злочину або втечі підозрюваної особи. Сискна поліція нерідко виконувала окремі доручення жандармів щодо політичних справ, а у воєнний час – органів контррозвідки. У деяких випадках жандарми очолювали розслідування діянь особливо небезпечних злочинних кримінальних угруповань. Головним чином, сфери діяльності сискної поліції та політичної залишалися достатньо ізольованими.

Тісною була взаємодія чинів сискних відділень і з жандармською залізничною поліцією, головною функцією якої була боротьба із загальнокримінальною злочинністю у смузі відчуження залізниці. Найпоширенішими видами їх взаємодії були взаємний обмін оперативною інформацією та виконання окремих доручень. Досить часто чини сискної поліції під час переслідування злочинців, які пересувалися потягами,

користуватися залізничним телеграфом для координації своїх дій з колегами, а останні нерідко допомагали сискним чинам у затриманні злочинців на потягах і на вокзалах.

Взаємодія сискної поліції з органами військової контррозвідки була епізодичною і посилилася лише з початком Першої світової війни. На загальну, сискну та жандармську поліції, крім наявних обов'язків, були покладені й нові завдання: контррозвідувальна діяльність у тилкових районах держави та організація евакуації у прифронтовій смузі. Поліцейські чини здійснювали перевірку персоналу оборонних підприємств і складів, а також мешканців найближчих околиць, вели спостереження за обстановкою навколо військових об'єктів, здійснювали розшуки щодо аварій та пожеж на цих об'єктах. У відомчих нормативно-правових актах МВС того часу зазначалося, що чини поліції, зокрема і сискних відділень, зобов'язані сприяти діяльності контррозвідувальних органів. За результатами їх сумісної праці Реєстраційне бюро Департаменту поліції видало «Розшуковий альбом осіб, зареєстрованих жандармською, сискною і загальною поліцією за підозрою в шпигунстві» (1915 р.).

Взаємовідносини з зарубіжними поліцейськими органами полягали в обміні досвідом, вивченні корисних нововведень, допомозі в установленні особи затриманих та місцезнаходження розшукуваних, допомозі в розшуках, здійсненні спостереження і затримання злочинців, а також їх видачі. Розвиток міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю в кінці XIX – на початку XX ст. став суттєвим фактором підвищення ефективності діяльності сискної поліції Російської імперії і правоохоронних органів зарубіжних держав.

11. Діяльність сискної поліції, через наявність низки специфічних рис (певна утаємниченість, застосування спеціальних прийомів, особливості середовища, у якому працювали сищики) містила великі корупційні ризики. В умовах недостатнього контролю за роботою сискних відділень, недоліків у системі підбору та навчанні особового складу це призводило нерідко до порушень законності, різного роду зловживань, дворушництва з боку працівників сискних відділень.

Разом з тим, історія створення, становлення та розвитку сискної поліції на теренах України за часів Російської імперії переконливо свідчить, що цей орган, перебуваючи на передньому плані боротьби з кримінальною злочинністю, досить успішно протистояв професійному криміналітету й посів особливе місце в поліцейській системі держави. Визначальний вплив на організаційні форми сискної поліції, обсяг компетенції, основні напрями діяльності, місце та роль в державному механізмі чинили процеси суспільно-економічного і політичного розвитку, які відбувалися в державі в той чи інший історичний період.

Здійснюючи боротьбу із професійною злочинністю, сискна поліція відігравала важливу позитивну роль у суспільстві, стояла на сторожі життя, здоров'я, власності мешканців міст. Цей різносторонній досвід, який не втратив

своїєї практичної значущості й на сьогодні, дає багатий матеріал для вивчення та аналізу уроків, які слід врахувати при реформуванні правоохоронних органів у сучасних умовах.

12. Проаналізувавши результати наукового дослідження, сформульовано наступні пропозиції:

а) створення у Києві 26 (14) червня 1880 р. першого в Україні спеціалізованого оперативно-сискного підрозділу поліції поклало початок служби кримінального сиску, а тому, враховуючи історичну спадкоємність, є аргументовані підстави вважати 26 червня 1880 р. датою заснування українського карного розшуку, а 26 червня – Днем працівника карного розшуку України.

У зв'язку з цим пропонується скасувати п. 3 наказу МВС України від 21 червня 2015 р. № 687 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України», відповідно до якого днем заснування служби карного розшуку органів внутрішніх справ України вважається *15 квітня 1919 р.* – дата прийняття Декрету Ради Народних Комісарів УСРР від 15 квітня 1919 р. «Про організацію судово-карного розшуку».

Вказана дата не відповідає історичному розвитку карно-розшукової служби України. По-перше, як свідчать виявлені у процесі дослідження архівні документи, зазначений Декрет РНК УСРР був прийнятий не 15, а 16 квітня 1919 р. По-друге, цей декрет становив юридичну базу для створення вітчизняного *радянського* карного розшуку, а не загальноукраїнського. По-третє, до прийняття зазначеного законодавчого акту на території України протягом майже 40 років функціонували спеціалізовані підрозділи поліції – сискні відділення (частини), яких після падіння російського самодержавства налічувалось близько двох десятків;

б) беручи до уваги, що в українській мові російські терміни «сыск» і «розыск», які мають різні змістові значення, перекладаються однаково як «розшук», необхідно ввести в українську правову науку термін «сиск» та його похідні;

в) з метою всебічного й об'єктивного висвітлення процесу становлення та розвитку апарату кримінального сиску на території сучасної України слід включити до переліку тем наукових досліджень у навчальних закладах системи МВС України дослідження щодо організації та діяльності сискних відділень на землях окремих українських губерній, що входили до складу Російської імперії, а також підрозділів кримінальної поліції, що функціонували на теренах Галичини та Буковини за часів Австро-Угорської імперії (кінець XIX – поч. XX ст.);

г) в умовах реформування системи МВС України, а також інформаційної війни з Росією необхідно відновити випуск (принаймні, в електронній версії) громадсько-правової щотижневої газети МВС України «Іменем Закону», ліквідованої наказом МВС України від 3 лютого 2016 р. № 80 як нерентабельної, а також посилити її творчий потенціал, що може стати корисним, доступним і авторитетним не тільки для атестованих працівників поліції, а й для широкого загалу.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Чисніков В.М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: монографія: у 2-х кн. Кн. II. Харків: Мачулін, 2014. 624 с.

Рецензії:

Іщенко А.В. Історико-правове дослідження сискної поліції на Україні за часів Російської імперії. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. С. 304–306.

Погорецький М.А., Сергєєва Т.Б. Сучасне наукове дослідження проблем становлення розшукової діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 252–255.

Мулукаев Р.С. Полезный и интересный труд по истории уголовного сыска Украины. *Наука і правоохорона*. 2017. № 3. С. 253–256.

Статті у фахових вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях

2. Чисніков В.М. «Інструкція чинам Київської сискної поліції» (1905 р.) – важливе джерело організації та діяльності карного розшуку Російської імперії. *Держава і право*. Збірник наук. праць. Юрид. і політ. науки. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. Вип. 11. С. 59–62.

3. Чисніков В.М. Перша особлива міжвідомча нарада (з'їзд) по удосконаленню карного розшуку в Російській імперії (1913 р.): агентурно-оперативний аспект. *Наука і правоохорона*. 2009. № 1–2. С. 222–229.

4. Чисніков В.М. Закон «Про організацію сискної частини» (1908 р.): передумови, зміст, значення. *Наука і правоохорона*. 2009. № 3. С. 198–204.

5. Чисніков В.М. Філерська служба в Російській імперії: історико-правовий аспект (XVIII – поч. XX ст.). *Наука і правоохорона*. 2009. № 4. С. 287–294.

6. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часів Російської імперії до прийняття закону «Про організацію сискної частини» від 6 липня 1908 року. *Наука і правоохорона*. 2010. № 1. С. 219–227.

7. Чисніков В.М. Криміналістична наукова думка в Україні: судові медики (середина XIX – початок XX ст.). *Наука і правоохорона*. 2010. № 2. С. 169–173.

8. Чисніков В.М. Організація Чернігівського сискного відділення: історико-правовий аспект (1880–1917 рр.). *Наука і правоохорона*. 2010. № 3. С. 228–234.

9. Чисніков В.М. Криміналістична наукова думка в Україні: судові медики (середина XIX – початок XX ст.). *Наука і правоохорона*. 2010. № 2. С. 169–173.

10. Чисніков В.М. Взаємодія сискної та загальної поліції Російської імперії в боротьбі з професійною злочинністю в Україні на початку XX ст. *Наука і правоохорона*. 2011. № 1 (11). С. 229–233.

11. Чисніков В.М. Київська сискна поліція: організаційно-правові аспекти. *Наука і правоохорона*. 2011. № 3 (13). С. 244–246.

12. Чисніков В.М. Взаємодія сискної поліції Російської імперії з судовою владою в боротьбі з професійною злочинністю на території України на початку XX століття. *Наука і правоохорона*. 2011. № 4. С. 277–283.

13. Чисніков В.М. Формування основ криміналістичних знань в Україні за часів Російської імперії в ХІХ ст. *Наука і правоохорона*. 2012. № 1 (15). С. 283–290.

14. Чисніков В.М. Таємна агенура сискної поліції Російської імперії: нормативно-правове регулювання. *Наука і правоохорона*. 2012. № 2 (16). С. 216–221.

15. Чисников В.Н. Доктор судової медицини К.Г. Прохоров – видатний криміналіст дореволюційної Росії. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 283–290.

16. Чисніков В.М. Закон «Про заснування кабінету науково-судової експертизи» (1912): передумови, зміст та значення. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 1(17). С. 223–232.

17. Чисников В.Н. Открытие и освящение Киевского кабинета научно-судебной экспертизы 2 февраля 1914 года. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58. Ч. 2. С. 3–11.

18. Чисников В.Н. Магистр химии А.П. Семенов – помощник управляющего Киевского кабинета научно-судебной экспертизы. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 546–550.

19. Чисников В.Н. А.А. Левенстим – первый пропагандист трудов Ганса Гросса в Российской империи. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 222–230.

20. Чисников В.Н. Малоизвестные страницы биографии Н.Ф. Лучинского – известного тюрмоведа и криминалиста Российской империи. *Криміналістичний вісник*. 2014. №2 (22). С. 211–218.

21. Чисников В.Н. Профессор В.Л. Русецкий – один из пионеров отечественной криминалистики (К 135-летию со дня рождения и 90-летию со дня смерти). *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 170–179.

22. Чисников В.Н. С.М. Потапов – первый управляющий кабинетом научно-судебной экспертизы при прокуроре Киевской судебной палаты. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 510–521.

23. Чисніков В.М. Київське сискне відділення напередодні створення загальноімперської системи органів кримінального сиску: особовий склад (1908 р.). *Наука і правоохорона*. 2015. № 4. С. 268–276.

24. Чисников В.Н. Трагическая судьба И.Г. Щегловитова – ученого-криминалиста (к 155-летию со дня рождения). *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1. С. 197–209.

26. Чисников В.Н. Профессор С.Н. Матвеев – один из основателей Одесского кабинета научно-судебной экспертизы (К 135-летию со дня рождения) *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2. С. 179–186.

27. Чисников В.Н. Украинский профессор Н.А. Оболонский – первый пропагандист антропометрической системы А. Бертильона в Российской империи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 576–582.

28. Чисников В.Н. Доктор медицины профессор Э. Ф. Беллин – известный эксперт-криминалист конца ХІХ века. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 205–211.

29. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): бібліографічний аспект. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1. С. 323–329.

30. Чисников В.Н. Собаки-ищейки на службе уголовного сыска Российской империи. *Оперативник (сыщик)*. 2010. № 1 (22). С. 3–8. (Российская Федерация, Москва).

31. Чисников В.Н. К 100-летию со дня рождения известного ученого-полициста Ивана Трофимовича Тарасова (1849–1929). *Оперативник (сыщик)*. 2010. № 1 (22). С.22–23.

32. Чисников В.Н. 5 (18) октября – День полиции Российской империи. *Оперативник (сыщик)*. 2011. № 2 (27). С. 3–5.

33. Чисников В.Н. Первое совещание (съезд) начальников районных охранных отделений (1908 г.): агентурно-оперативный аспект. *Оперативник (сыщик)*. 2012. № 1 (30). С.10–13.

34. Чисников В.Н. Генеза Службы наружного наблюдения: от соглядатаев до разведчиков (XVIII – начало XX вв.). *Оперативник (сыщик)*. 2017. № 4 (53). С. 3–9.

35. Чисников В.Н. Личный состав Киевской сыскной полиции накануне реформирования российского уголовного сыска (1908 г.). *Lagea si Viata (Закон и Жизнь)*. 2015. № 10 (286). С. 90–95. (Республіка Молдова).

Опубліковані праці апробаційного характеру

36. Чисніков В.М. Г.М. Рудий – піонер української криміналістики *Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи*: матеріали IX історико-правової конференції (Рівне, 6–8 червня 2004 р.). Київ, 2004. С. 149–157.

37. Чисников В.Н. Становление дактилоскопии в Российской империи. *Использование дактилоскопической информации в раскрытии и расследовании преступлений: проблемы и пути совершенствования*: сборник материалов Междунар. науч.-практ. конф. (Киев, 29 сентября – 1 октября 2004 г.). Киев: ГНИЭКЦ МВД Украины, 2004. С. 42–56.

38. Чисников В.Н. Когда в Российской империи была введена дактилоскопия? *Проблеми протидії злочинності: історико-правовий аспект*: матеріали XVIII Міжнар. істор.-прав. конф. (Стерегуще, 13–17 вересня 2007 р.). Сімферополь: ДОЛЯ, 2008. С. 178–186.

39. Чисніков В.М. Закон «Об организации сыскной части» (1908 р.): передумови, зміст, значення». *Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 жовтня 2008 р.). Одеса: ОДУВС, 2008. С. 231–234.

40. Чисніков В.М. Російський термін «сиск» та його похідні, їх необхідність в українській правовій науці. *Поняття, терміни і категорії історико-правової науки*: матеріали XXI істор.-прав. конф. (Миколаїв, 23–26 квітня 2009 р.). Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 130–133.

41. Чисніков В.М. Доктор судової медицини Е.Ф. Беллін – видатний український вчений-криміналіст кінця XIX століття. *Криміналістична наука: витоки, сучасність та перспективи*. Збірник матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю з дня народження В.К. Лисиченка та 92-річчю з дня народження І.Я. Фрідмана. (22 грудня 2011 р.). Ірпінь: МФЮА, 2011. С. 248–250.

42. Чисніков В.М. Взаємодія сискної поліції Російської імперії з кримінальною юстицією в боротьбі з професійною злочинністю на початку XX ст. *Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми*. Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 10-річчя Ірпінської ФЮА та 80-річчя з дня народження проф., д-ра юрид. наук В.П. Бахіна (Ірпінь, 16 листопада 2012 р.). Ірпінь: ІФЮА, 2012. С. 336–338.

43. Чисніков В.М. Новації Г.М. Рудого в карно-розшукові справі. *Інформаційні технології в юриспруденції: юридична освіта, детективознавство, криміналістика, судова експертологія, ядерна безпека, грид-технології, судочинство*. Збірник наукових праць Міжнар. наук.-практ. конф. Київський університет права НАН України (Київ, 16 травня 2013 р.). Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2013. С. 41–42.

44. Чисніков В.М. Відомчі нормативно-правові акти Департаменту поліції – важливе джерело правового регулювання агентурної діяльності сискної поліції Російської імперії. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність*: матеріали XXIX Міжнар. істор.-прав. конф. (Феодосія, 19–22 вересня 2013 р.). Київ–Сімферополь, 2013. С. 542–553.

45. Чисніков В.Н. Н.Ф. Лучинский – известный тюрмовед и криминалист: неизвестные страницы биографии. *Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики*. Збірник матеріалів круглого столу (Київ, 7 квітня 1914 р.). Київ, 2014. С. 33–40.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

46. Чисніков В.М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: Документи і матеріали. Навч. посіб. Київ: Ніка Нова, 2011. 939 с.

47. Чисніков В.М. Криміналістика України в XIX – поч. XX ст. (Розд. 1, § 2). *Криміналістика: підручник для слухачів, ад'юнктів, викладачів системи МВС України* (за ред. П.Д. Біленчука). Київ: Атіка, 1998. С. 43–58.

48. Чисніков В.М. Криміналістика України в XIX – поч. XX ст. *Криміналістика: Кредитно-модифікаційний курс. Підручник* / П.Д. Біленчук, Г.Г. Сімаков (за ред. П.Д. Біленчука). 3-є вид.: змін., доп. і допрац. Київ: ВД «Дакор», 2013. С. 172–182.

49. Чисніков В.М. Видатні вчені-криміналісти: історико-правове дослідження. Ч. 1 (Друга половина XIX – поч. XX ст.). Навч. посіб. / В.М. Чисніков, П.Д. Біленчук, О.О. Шульга. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. 71 с.

50. Філерська служба в Російській імперії: документи та матеріали (друга половина XIX ст. – 1917 р.) / Відп. ред. О.Н. Ярмиш, В.М. Чисніков; авт.-упор. В.М. Чисніков; упор. Т.О. Проценко, С.Г. Лаптев. Київ: «МП Леся», 2010. 656 с.

51. Таємна агентура Департаменту поліції МВС Російської імперії: нормативно-правові акти та проекти (1907–1916 рр.). Збірник документів та матеріалів. Навч. посіб. / Авт.-упор. В.М. Чисніков; упор. П.Д. Біленчук, С.Г. Лаптев. Київ: В.Д. «Дакор», 2013. 274 с.

52. Криміналістичні реєстраційно-довідкові та судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції Російської імперії (1889–1917 рр.) У 2-х книгах. Кн. 1. / Авт. кол.: М.Г. Вербенський, С.І. Гирько, Т.О. Проценко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, І.Е. Нікітіна, С.Г. Лаптев. Київ – Харків: ДНДІ МВС України, 2013. 656 с.

53. Криміналістичні реєстраційно-довідкові та судово-експертні установи Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції Російської імперії (1889–1917 рр.) У 2-х книгах. Кн. 2. / Авт. кол.: М.Г. Вербенський, С.І. Гирько, Т.О. Проценко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, І.Е. Нікітіна, С.Г. Лаптев. Київ. – Харків: ДНДІ МВС України, 2013. 602 с.

54. Антология сыска: от полиции к внешней разведке. В 14 т. Т. 1. Уголовный сыск: документы и материалы (XI – нач. XX ст.) / Сост. Ю.И. Римаренко, Е.Н. Моисеев, В.Н. Чисников. Киев: Знания Украины, 2006. 612 с.

55. Антология сыска: от полиции к внешней разведке Т. 2. Сыск, сыщики и преступный мир. / Отв. ред. Ю.И. Римаренко, В.Н. Чисников, В.И. Кушерец / Сост. Ю.И. Римаренко, Е.М. Моисеев, В.Н. Чисников. (Предисл. В.Н. Чисникова). Киев: Знания Украины, 2006. 504 с.

56. Антология сыска: от полиции к внешней разведке. Том 3. Сыщики о сыске: криминальные истории / сост. В.Н. Чисников, С.Г. Лаптев; отв. ред. В.Н. Чисников. Киев: Знания Украины, 2009. 755 с.

57. Антологія Міжнародного поліцейського права (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація). У 2-х томах. Т. 1. Від камералістики до поліцейстики / Під заг. ред. Ю.І. Римаренка та ін. Відп. секретар, авт. і упор. В.М. Чисніков. Херсон: Айлант, 2010. 724 с.

58. Антологія Міжнародного поліцейського права (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація). Т. 2. Поліцейське право: становлення і сучасність / Під заг. ред. Ю.І. Римаренка, В.І. Олефіра, В.М. Чиснікова та ін.; упор. В.М. Чисніков та ін. Херсон: Айлант, 2014. 888 с.

59. Чисников В.Н. Киевское сыскное отделение не уступало «...по своему благоустройству ни одному из правильно организованных в России сыскных полиций» (из истории украинской криминалистики). *Київ, Володимирська, 15*. 1997. Серпень (№ 14–15).

60. Чисніков В.М. Правові витоки карно-розшукової служби України (історичний аспект). *Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України* / за гол. ред. В.Г. Регульського. Львів: ЛІВС, 2000. С. 302–309.

61. Чисніков В.М. Перлюстрація. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: «Укр. енциклопедія». 2002. Т. 4 (Н–П). С. 505.
62. Чисніков В.М. Г.М. Рудий – майстер поліцейського розшуку. *Іменем закону*. 2003. №№ 33–34, 36–37, 39–43.
63. Чисніков В.М. Українському «слідчому чемодану» – 100 років. *Юридичний вісник України*. 2003. 1–7 листопада (№ 44).
64. Чисніков В.М. Батько вітчизняної дактилоскопії. *Юридичний вісник України*. 2003. 13–19 грудня (№ 50).
65. Чисніков В.М. Фаворський Василь Іванович. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: «Укр. енциклопедія». 2002. Т. 6 (Т–Я). С. 246.
66. Чисніков В.М. Дактилоскопії в Україні – 100 років. *Міліція України*. 2004. № 2. С. 24 – 25; № 3. С. 27–28.
67. Чисніков В.М. Як святкували День поліції у царській Росії. *Іменем закону*. 2004. 24–30 грудня (№ 51).
68. Чисніков В.М. Справа Бабицького: Одеський суд визнає дактилоскопію. *Юридичний вісник України*. 2005. 22–29 квітня.
69. Чисніков В.М. Піонер вітчизняної антропометрії. Маловідомі сторінки з історії української криміналістики. *Юридичний вісник України*. 2005. 28 травня – 3 червня (№ 21).
70. Чисніков В.М. Забутий ювілей: Київському карному розшуку – 125 років. *Іменем закону*. 2005. 9–15 вересня (№ 36).
71. Чисніков В.М. Київська сиссна поліція: початок організації. *Іменем закону*. 2006. 28–26 січня (№ 3).
72. Чисніков В.М. Інструкція чинам Київської розшукової поліції (1905 р.). *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.* Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2006. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність. С. 236–237.
73. Чисніков В.М. Розшукові відділення. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.* Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2006. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність. С. 894–895.
74. Чисніков В.М. Антропометрія в Російській імперії (кінець XIX – поч. XX ст.). *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.* Київ: Атіка, 2008. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 45–47.
75. Чисніков В.М. Дактилоскопічні дослідження (експертизи) в Російській імперії (1907 –1910 рр.). *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.* Київ: Атіка, 2008. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 128–131.
76. Чисніков В.М. Дактилоскопія та одорологія (історичний аспект). *Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін.* Київ: Атіка, 2008. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 137.

77. Чисніков В.М. Перша особлива міжвідомча нарада (з'їзд) з удосконалення сискної справи в Російській імперії (1913 р.) (криміналістичний аспект). *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2008. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 591–593.

78. Чисніков В.М. Слідчий чемодан (історія). *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2008. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. С. 792–793.

79. Чисников В.Н. Первое особое межевдомственное совещание (съезд) по усовершенствованию уголовного сыска в Российской империи (1913 г.): агентурно-оперативный аспект. *Оперативник (сыщик)*. 2008. № 1 (14). С. 9–14.

80. Чисніков В.М. Перший керівник кримінальної поліції Російської імперії (В.І. Лебедев). *Юридичний вісник України*. 2008. 8–14 березня (№ 10).

81. Чисніков В.М. «Жива і відповідальна справа». До 100-річчя прийняття закону «Про організацію сискної частини» (1908 р.). *Юридичний вісник України*. 2008. 19–25 липня (№ 29).

82. Чисніков В.М. Перша особлива міжвідомча нарада (з'їзд) по удосконаленню карного розшуку в Російській імперії (1913 р.): криміналістичний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2008. № 2 (10). С. 185–194.

83. Чисніков В.М. Новатор поліцейського розшуку. До 145-річчя з дня народження Г.М. Рудого. *Юридичний вісник України*. 2008. 5–11 квітня (№ 44).

84. Чисников В.Н. В.В. фон Ланге – сыскных дел мастер. *Юго-Запад. Одессика*. 2009. Вып. 7. С. 229–236.

85. Чисніков В.М. Сискне відділення Одеської міської поліції: деякі аспекти організації та діяльності. *Юго-Запад. Одессика*. 2010. Вып. 9. С. 48–74.

86. Чисніков В.М. Використання службово-розшукових собак в Російській імперії (поч. XX ст.). *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 148–152.

87. Чисніков В.М. Сискні відділення. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. (Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 904–906.

88. Чисніков В.М. Зовнішнє спостереження (історичний аспект). *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 322–323.

89. Чисніков В.М. Оперативно-розшукова діяльність в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.) *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 561–562.

90. Чисніков В.М. Перший з'їзд розшуковців. *Іменем закону*. 2013. 20 червня (№ 25).

АНОТАЦІЯ

Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

У дисертації комплексно досліджені організаційні, оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні проблеми діяльності сискної поліції в Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.). Здійснений комплексний історико-правовий аналіз криміналістичної наукової думки в Україні (середина XIX – початок XX ст.), генезису та розвитку поліцейських експертно-криміналістичних підрозділів на українських землях, новаторської розшукової діяльності начальника Київського сискного відділення Г.М. Рудого.

Охарактеризовані основні форми та методи діяльності сискної поліції в протидії професійній злочинності, а також взаємодія сискної поліції із загальною поліцією, органами політичного сиску, залізничною жандармерією, військовою контррозвідкою, судово-прокурорськими установами, кабінетами науково-судової експертизи та кримінальною поліцією зарубіжних країн.

Ключові слова: сискна поліція в Україні, криміналістична наукова думка, реєстраційні бюро, новатор розшукової справи Г.М. Рудий, розшукова (сискна) діяльність, дізнання, взаємодія сискної поліції з іншими поліцейськими та судово-прокурорськими органами, професійна злочинність.

АННОТАЦИЯ

Чисников В.Н. Сыскная полиция в Украине во времена Российской империи (1880–1917 гг.): историко-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2018.

В диссертации комплексно исследованы организационные, оперативно-разыскные, криминалистические и криминально-процессуальные проблемы деятельности сыскной полиции на территории Украины во времена Российской империи (1880–1917 гг.). Осуществлен историко-правовой анализ криминалистической научной мысли в Украине (середина XIX – начало XX ст.), который свидетельствует, что в указанный период времени украинские ученые-процессуалисты, судебные медики, представители правоохранительных и судебно-экспертных учреждений своими научными работами способствовали становлению и развитию криминалистической научной мысли в Украине, а также использованию в деятельности сыскной полиции достижений криминалистики. Изучение их работ позволило установить приоритеты

украинских ученых и криминалистов-практиков в пропаганде криминалистических знаний в Российской империи (Н.А. Оболенский, А.А. Левенстим, Э.Ф. Беллин, А.Д. Кисилев, Г.М. Рудый, Е.С. Ельчанинов, В.И. Фаворский, Н.Н. Туфанов и др.).

Исследован процесс зарождения и развития полицейских экспертно-криминалистических подразделений в Украине. Подтверждено, что регистрационные бюро (антропометрические кабинеты) были главным структурным подразделением внутренней организации сыскных отделений, а основу информации, которая сосредоточивалась в нем, составляла информация криминалистического характера. Именно она играла решающую роль в процессе выявления признаков уголовных преступлений, а также представителей социально-аморальной среды, которые имели к ним отношение. Фотографическим и другим данным отводилась второстепенная роль, хотя они и выполняли свою функцию, дополняя и конкретизируя криминалистические сведения. Главными методами уголовной регистрации были антропометрия и дактилоскопия.

Установлена выдающаяся роль начальника Киевского сыскного отделения Г.М. Рудого как одного из пионеров применения научно-технических средств в деятельности полиции Российской империи. Побывав за границей и изучив опыт криминальной полиции зарубежных стран (Англии, Франции, Германии, Австрии), он реорганизовал сыскную часть по западноевропейскому образцу (1901–1902 гг.). Его стараниями чины Киевского сыскного отделения первыми в России начали применять в розыскной практике чемодан сыщика («следственный чемодан») (1903 г.), дактилоскопию (1904 г.), собак-ищек (1905 г.). Заслугой Рудого также были разработка и принятие «Инструкции чинам Киевской сыскной полиции» (1905), – первого в Российской империи нормативно-правового акта, который регламентировал организацию и деятельность сыскной полиции, применение дактилоскопии и собак-ищек в розыском деле. Основанное им в 1902 г. антропометрическое бюро положило начало организации в Украине полицейской экспертно-криминалистической службы.

Охарактеризованы формы деятельности сыскной полиции в борьбе с профессиональной преступностью: розыскная (сыскная) и дознание. Сыскная деятельность детально не регламентировалась и в этом отношении ее агентам предоставлялись самые широкие полномочия и допускалось применение различных оперативных средств, которые не противоречили закону.

Основными методами сыскной деятельности в борьбе с преступностью были: секретная агентура, наружное наблюдение, словесные опросы (гласные и конфиденциальные), оперативный (негласный) осмотр помещений и местности, перлюстрация корреспонденции, засады, облавы и т.д.

Деятельность сыскной полиции по производству дознаний при расследовании преступлений общеуголовного характера регламентировалась Уставом уголовного судопроизводства (1864 г.), инструкциями прокуроров судебных палат и ведомственными нормативными актами.

При расследовании преступлений чины сыскной полиции тесно взаимодействовали с общей полицией, органами политического сыска, железнодорожной жандармерией, военной контрразведкой, судебно-прокурорскими учреждениями, кабинетами научно-судебной экспертизы и криминальной полицией зарубежных стран.

Ключевые слова: сыскная полиция в Украине, криминалистическая научная мысль, регистрационные бюро, новатор уголовного сыска Г.М. Рудой, разыскная (сыскная) деятельность, дознание, взаимодействие сыскной полиции с другими полицейскими и судебно-прокурорскими органами, профессиональная преступность.

SUMMARY

Chisnikov V.M. Investigative Police in Ukraine in Times of the Russian Empire (1880–1917): Historical and Legal Research. – *On the rights of manuscripts.*

Thesis for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

In the thesis is comprehensively investigated organizational, investigative, forensic and criminal procedural issues of the activities of secret police in Ukraine during the Russian Empire (1880–1917). A comprehensive historical and legal analysis of scientific forensic thought in Ukraine (middle of XIX – beginning of XX century) is carried out, the process of origin and development of the police forensic units in the Ukrainian lands, innovative activities in the case of criminal investigation head of the Kiev branch of the detective G.M. Rudyi.

The activities of the police detective are described: «sisk» (investigation) and inquiry, the basic methods of fight against professional crime, and the interaction of the police detective in the investigation of crimes of ordinary nature of General police, the organs of political investigation, railway police, military counterintelligence, court and prosecution institutions, the offices of forensic science and the criminal police of the foreign countries.

Keywords: investigative («sisk») police in Ukraine, scientific forensic opinion, registration desk, anthropometry, innovator of search G.M. Rudyi, operational activities of investigative offices, inquiry, interaction with other police investigative police and judicial prosecutorial bodies, professional crime.

Наклад 120. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 1,9.
Підписано до друку 26.01.2018. Замовлення 500.

Надруковано в «МП Леся».

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.*

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net